

Хорхе Анхель Ліврага

ПЛИСТИ ПРОТИ ТЕЧІЇ

Філософські роздуми

Хорхе Ліврага Ріцці
Плисти проти течії

«ІП Карелін»

ББК 87.3(4ІСП)

Ліврага Ріцці Х. А.

Плисти проти течії / Х. А. Ліврага Ріцці — «ІП Карелин»,

ISBN 978-966-97200-3-0

Збірка філософських есеїв, статей та лекцій Хорхе Анхеля Лівраги, засновника та першого керівника Міжнародної культурної організації «Новий Акрополь» дає змогу замислитися про сенс життя, мудрість, моральні чесноти, походження людини, Всесвіт і його закони, культуру, історію. Невелика частина творчого доробку видатного філософа, митця та дослідника ХХ століття вперше публікується українською мовою. Видання адресується широкому колу читачів.

ББК 87.3(4ІСП)

ISBN 978-966-97200-3-0

© Ліврага Ріцці Х. А.
© ІП Карелин

Содержание

Про філософію	5
Матеріалізм та ідеалізм	5
Мистецтво завжди бути філософом	12
Філософія, мистецтво та наука від Нового Акрополя	14
Чому агонізують релігії?	19
Чому треба вірити в Бога	25
Розсуд і релігія	31
Про людину	36
Людина, її міфи і символи	37
Кінець ознакомительного фрагмента.	43

Хорхе Анхель Ліврага Плисти проти течії Філософські роздуми

Про філософію

Матеріалізм та ідеалізм

Делія Стейнберг Гусман:¹ Перше запитання дуже просте і впливає з самої назви, яку ви обрали для сьогоднішньої лекції. Чи вважаєте ви матеріалізм та ідеалізм протилежними концептами?

Хорхе Анхель Ліврага: Так, сьогодні наша мова про матеріалізм та ідеалізм, але спершу слід дати стислі визначення матерії та ідеї.

Визначити, що таке матерія, досить непросто. Ще античні грецькі філософи завважили цю трудність. Скажімо, ми називаємо матерією ось цю стіну. Чудово! Але те, що ми сприймаємо, – не стіна, а її відображення в нашій свідомості. Для давніх філософів – це суб'єктивне (*natura-naturans*), тобто застосування суб'єктивного в об'єктивному через низку якостей, котрі його трансформують (*natura-naturata*). У давнину існували і труднощі визначення духу, або ідеалізму. Позаяк «ідея» походить від концепту *pois* стародавніх греків, то цей концепт збагнути вельми непросто; у певній формі він ототожнюється з «нами самими». Відтак, деякі філософські підходи заперечують усе, що не є «нами самими», тобто все те, що не є дотичним до Я. Все, що не належить до Я, на їхню думку, не існує. Це властиво західному нігілізму та доктрині східної філософії про *Майо*, або ілюзію.

Втім, це шукання дефініції матерії та ідеї властиве не тільки грецькому світові, а й індуським школам *Пракриті* та *Пуруші*. Перші брали за відправну точку матерію, другі – *Пурушу*, або «універсальний дух».

Чи не найближче підступився до визначення цієї кон'юнктурної взаємодії матерії та духу Кант. Ідеальне він визначив як первинну субстанцію, а матеріальне – як феномен, що відбувається на основі першого стосовно Бога. Відтак, сама субстанція не продукує цей феномен, він продукується у пов'язанні з субстанцією, тобто поміж зовнішнім та Я.

¹ Нині на посаді міжнародного директора Нового Акрополя, яку обійняла по смерті в 1991 році засновника організації Хорхе Анхеля Ліврага Ріцці.

Д.С.Г.: Ви говорили про те, що розуміється під матерією та ідеєю, але нам хотілося взнати, – і це для нас дуже важливо, – чи змінилися з часом бодай трохи ці концепти. Іншими словами, чи так само антична людина розуміла матеріалізм, як ми його розуміємо сьогодні? Чи так само антична людина говорила про ідеалізм, як ми сьогодні?

Х.А.Л.: Звісно, ні. Скажімо, античний матеріаліст Демокріт обстоював атомістичну теорію *a-tomas*, неподільного. Проте, це *a-tomas* Демокріта – власне, сутність, а не істота, – не відкидає концепту релігійності, Того, що існує над матерією.

Щось подібне відбувається і серед ідеалістів. Скажімо, коли Платон говорив про *nous* і проголошував пріоритет ідеї над матерією, архетипів – над втіленою формою, він не відкидав необхідність множинного існування речей.

Античні люди могли бути матеріалістами чи ідеалістами, але вони толерували людей, які думали інакше.

З плином часу, після Декарта і гегельянської механіки, виникає ідея марксистського, або діалектичного, матеріалізму і тотальне й цілковите протиставлення того, що ми сьогодні розуміємо як матеріалізм та ідеалізм. Вже не існує підстав для їх пов'язання; немає жодної можливості для співіснування. Те, що колись було скрайнім дуалізмом, сьогодні є дуалізмом абсолютним. Люди тепер діляться на матеріалістів або ідеалістів.

Як на мене, від давньогрецької доби цей концепт зазнав великих змін. Сучасний загальноприйнятий концепт дуже різниться від античного. Ми скотилися до псевдо-абсолюту матеріалізму або, навпаки, ідеалізму.

Д.С.Г.: Позаяк ви вважаєте, що ми живемо в світі псевдоабсолютів, то які проблеми породжує для людини життя згідно з концептом тотального матеріалізму, так би мовити, розуміння матеріалізму як єдиної форми сприйняття життя?

Х.А.Л.: Безліч проблем, але головна полягає в тому, що, функціонуючи за законами механіки і мавши відповідні властивості (розмір, вагу, об'єм тощо), які розгортаються в механічному зчепленні, матерія розпросторюється на все, а відтак усе розглядається на основі механіки. З точки зору механіки витворюється навіть механічна й егоїстична мораль у розумінні індивідуального егоїзму, або групового чи масового. Відтак, маємо індивідуального егоїста, тобто буржуа, якого цікавить тільки він самий; і марксиста, який клопочеться одним-єдиним соціальним класом, певною кастою, а решта людей його не обходить. Один і другий репрезентують егоїзм. Чому? Та тому, що вони сповідують ту саму механічну систему життя, яка впливає саме з властивостей матерії.

Д.С.Г.: А тепер звернімося до іншого псевдо-абсолюту. Припустімо, що перед нами люди, для котрих ідеалізм є єдиною формою світосприйняття. Які проблеми породжує таке світосприйняття?

Х.А.Л.: Для суто ідеалістичного світосприйняття великою перешкодою є суб'єктивізм – ще одна відміна егоїзму.

Скажімо, хтось каже, що збирається медитувати, читати чи щось малювати. Зазвичай такий людині байдуже до решти світу, їй важлива тільки вона сама, свій внутрішній світ або розчинення в Бозі... Отож, від «Бог у всьому» вона переходить до постави «На все Божа воля», тобто до квієтизму або різновиду псевдо-філософського глупства, якого дійшли деякі індуїсти, що кажуть: «Якщо парія помирає з голоду, того хоче його карма».

Надмірне вивищення псевдо-духового над усе людське, над усе природне є ще однією формою егоїзму та облуди. Тож ідеаліст живе в своєму духовому світі, у своєму нірванічному

світі супокою, де ніщо його не хвилює і не порушає... Та невже ніщо? Його порушає його ніщо або його нірвана.

Якщо я знаю, що сьогодні 1 000 мільйонів людей помирає з голоду; якщо я знаю, що сьогодні інші 1 000 мільйонів людей недоїдають, надіють у стані економічної руїни, не мають постійної праці, то хіба можна поважати себе, незворушно сидючи із схрещеними ногами в *padmasana* і бурмочучи: «Аум... Я – це все, ніщо мене не обходить, ніщо не зворушує»? Звісно, ми можемо сказати, що страждання тих людей – це ілюзія, майя, але хотів би я подивитись, чи медитував би такий споглядальник, якби його копнули ногою, щоб пересвідчитися в ілюзорності цього світу. Зазвичай про ілюзію думають у стосунку до інших. Коли десь іде війна, стаються якісь катаклізми, землетруси тощо, то кажуть: «Певне, на те Божа воля, що загинуло 10 000 чи 20 000 людей». Та коли щось торкається нас особисто, коли нас грабують на вулиці, ми приходимо додому у сльозах – оце нам болить.

Гадаю, що багато цих виявів скрайнього ідеалізму є облудними і не менш негативними, ніж матеріалізм.

Д.С.Г.: У своїх попередніх бесідах та писаннях ви вельми відверто виклали свою нематеріалістичну позицію, тож у нас виникає запитання: чому Новий Акрополь виступає проти матеріалізму?

Х.А.Л.: На це запитання відповісти легко. Припустімо, що в оці двері заходить лев, а в ті другі – пес. Я маю протистояти більшому і вимушений діяти супроти того, хто становить реальну і конкретну загрозу. Пес навряд чи мене покусав; можливо, він просто щось винює або зайшов полащитися. Але якщо на мене кинеться лев, він мене розшматує.

Таким чином, Новий Акрополь виступає проти матеріалізму не тому, що це школа утопічних, екзальтованих ідеалістів, і не тому, що ми не розуміємо доконечність матеріального світу, а тому, що повстаємо проти більшого зла. Адже поміж двох зол одне є безпосереднім і реальним. Це зло вже поглинуло половину світу і зробило атеїстами більшу половину людства. Це зло – матеріалізм, особливо діалектичний. Ми боремося з діалектичним матеріалізмом, ми протистоїмо цьому матеріалізму, і не через його справжню сутність, а через те, що він спричинює і пробуджує в людях. Так само ми противники буржуазного матеріалізму, бо він теж безвартісний і сприяє пробудженню в людині егоїзму, чого філософи прийняти не можуть.

Тим-то ми толерантніші до скрайнього ідеалізму, оскільки сьогодні світ не загрожений тим, що 2 000, 3 000, 6 000 чи більше людей сидять у позі *padmasana*, запалюють паличку фіміаму і кажуть: «Ми все залагодимо, створивши ментальну форму». Ці люди аж ніяк не вплинуть на сьогочасну історію. Натомість, існування ядерних держав, властивих саме матеріалізму, хай то капіталістичному чи комуністичному, становить неабияку загрозу. Це реальність тут і тепер, і стосується вона нас усіх.

Тож Акрополь більше протистоїть скрайньому матеріалізму, ніж скрайньому ідеалізму, який наразі реальної загрози не становить.

Д.С.Г.: Чи з того, що ви щойно сказали, можна висувати, що Новий Акрополь є суто ідеалістичною школою, тобто пропонує жити тільки в світі ідеї?

Х.А.Л.: Акрополь – школа ідеалістична, але не в тім річ. Наша школа не має нічого спільного з тими скрайніми ідеалістами, які обстоюють таку собі дихотомію – протилежність між духом, або ідеєю, та матерією.

Ми віримо, що існує одне Ціле, яке має матеріальні, психологічні, ментальні, духові та інші складники. Ми віримо в платонічний та універсальний концепт життя. Віримо, що життя треба сприймати в усьому його розмаїтті. Не варто митцеві відкидати політику; не варто

політикові нехтувати науку. На нашу думку, людині цікаво все. Одна й та сама людина може доглядати маленький акваріум і, водночас, керувати великим підприємством, та ще й грати на скрипці. Ніщо не може стати на заваді різнобічній діяльності людини. Ми розглядаємо людину не як механічну деталь, такий собі гвинтик, а в усій її величі, в усій її потузі, в усій її здатності охоплювати різні сфери діяльності на своєму віку. Людина – істота багатогранна.

Отож, якщо вже від нас вимагають самовизначення, ми не можемо просто сказати: «ми акрополітяни», бо на ці слова почуємо: «що ви цим хочете сказати?» Тому ми визнаємо себе ідеалістами. Але хочу наголосити, що наш ідеалізм не є відірваним від реального світу, непрактичним чи полохливим. Це ідеалізм у широкому сенсі, коли духове має пріоритет над матеріальним, але не відкидає матеріальне. Існує матеріальне та духове, і все разом існує у великій таїні, яку можна назвати Богом. Ми вважаємо, що людині необхідно не тільки спілкуватися, вести статеве життя, їсти, спати тощо, але й мати домашнє вогнище, можливість усамотнення, друга, подругу, довірника, децицію любові, слави, гідності.

Оце і є, у загальних рисах, концепт ідеалізму Нового Акрополя: Акрополіса, вишнього міста, пошуку найвищих вартостей для людини.

Д.С.Г.: Наступне запитання стосується юнацтва. Всі намагаються визначити властиві йому ознаки. Але, позаяк на молоду людину покладаються певні надії, кожному кортить висловити свою думку: на що вона здатна і що від неї чекати. Серед різних характеристик, якими її наділяють, існують і супротивні думки щодо того, чи молода людина за своєю природою матеріаліст чи ідеаліст. Чи не поділитесь ви своїми думками про юнацтво?

Х.А.Л.: Гаразд. Як на мене, «молодий» і «старий» не є віковою категорією. Не думаю, що річ у сивині. Дехто вже в двадцятирічному віці не має надії в своєму серці, розчарований у житті і є справді старим. Натомість, ми бачимо інших – сивочолих, з усміхом на устах, з надією в очах, діяльних, скерованих у майбутнє. Ось вони, попри свою сивизну, справді молоді.

Гадаю, що юнак не є неодмінно матеріалістом, а старша людина – ідеалістом. Усе залежить від вдачі людини і від одержаного виховання. Я вважаю, що не можна бути абсолютним ідеалістом, як і абсолютним матеріалістом; кожен має децицію того й того, про що казав і Платон, тож, незалежно від віку, в нас превалує те чи те.

Д.С.Г.: Коли йдеться про вартісність цих концептів, які ви наразі аналізуєте, зазвичай віддають перевагу тому чи тому.

Скажімо, дехто обстоює думку, що людина вартна матеріальними творіннями, на які вона здатна, зокрема, їхньою кількістю та масштабністю; інші вважають, що її вартісність залежить від ідей, якими вона керувалася на своєму віку, і навіть переконані, що світом рухають ідеї.

То чим вартніша людина: матеріальними творіннями, які вона може здійснити або залишити по собі, чи ідеями, які вона обстоювала в житті?

Х.А.Л.: На це запитання не так просто відповісти. Приміром, ми дивимось на якусь картину з певної відстані. Власне, це матеріальний об'єкт, якого можна торкнутися, зважити, продати. Але ж бо хтось втілив у ній свій задум. Либонь, в цій постаті Магдалини є щось таке, що годі назвати матеріальним. Може, тут існує якесь пов'язання матеріального і духового? Як розсудити, чим вартніша людина – тим, що вона залишила матеріального, чи тим, що вона залишила духового? Усе відносно. Що матеріального вона залишила? Автостради і мости, які можуть прислужитися багатьом людям. Це велике надбання, хоча й матеріальне. А якщо її духовий спадок полягає лише в незрозумілих ідеях, викладених у книжці? Читаємо: «Зелені стіни і я: віє вітер, зорі квадратні, я відчуваю, я йду, ліва рука болить мені...» Цей набір

думок комусь може навіть видатися поетичним, і він скаже «дивовижно!»; але для мене, щиро кажучи, це марнота.

Гадаю, не слід усе ділити на матеріальне і духове, все треба оцінювати з погляду корисності чи безкорисності, реальності чи ірреальності, раціональності чи абсурдності.

Д.С.Г.: У мене виникло запитання, що не стосується теми нашої розмови. Із сказаного вами випливає необхідність матеріалістичної складової життя – матеріального і об'єктивного світосприйняття, але не менш необхідний і певний ідеалізм – більш суб'єктивне світосприйняття. То яке, на вашу думку, має бути співвідношення цих двох складових?

Х.А.Л.: Без сумніву, це ані сорок, ані шістдесят відсотків; таких критеріїв не існує. Гадаю, нам потрібна складова духова і складова матеріальна; час – для духового і час – для матеріального.

Якби ми були зібралися тут для творчої дискусії з питань літератури, малярства або філософії, то чи сподобалося б вам, якби я грюкнув кулаком по стільниці? Навряд. А якби раптом до мене підійшло на вулиці троє чоловіків з лихим наміром, то чи не безглуздо було б звернутися до них з такими словами: «Зачекайте, доброді! А що ви думаєте про творчість Ель Греко?» Отож, є час для матеріальної складової, і є обставини для духової складової, бо це речі не протилежні, а взаємо-доповняльні, як дві руки.

Д.С.Г.: Як ідеалісти, так і матеріалісти порушують низку проблем сьогодення. На думку ідеалістів, наш світ уражений егоїзмом, незгодою, аморальністю. На думку матеріалістів, наш світ потерпає від нерівності, безробіття та неможливості гідного життя.

Усі ці проблеми існують. Зважаючи на вашу позицію про взаємодоповнюваність матерії та ідеї, як бачить Новий Акрополь вирішення цих реальних проблем, що їх сьогодні порушують і матеріалісти, і ідеалісти?

Х.А.Л.: Якось я казав, що Новий Акрополь – це значно глибша революція у свідомості, ніж може видатись, а не просто якась сукупність теософічних та літературних ідей.

Акрополь – це ре-еволюція, повернення до принципів, до фундаментальних речей. Це не просто гурт молодих людей чи викладачів, якими рухає жага пізнання; це центр, де можна набути нових досвідчень і по-новому подивитися на світ. Це не щось суб'єктивне, це – досвідчення, абсолютно нове досвідчення.

Парфенон на пагорбі Акрополя, Афіни, Греція

На жаль, не обізнані з нашими поглядами люди чіпляють нам ярлики комуністів, наці, чорносотенців і т. ін., використовуючи для того сторінки газет і журналів. Певне, їм бракує інших ярликів. Але ми цілком нове явище. Старісіньке як зернятко і новісіньке як квітка.

На наше переконання, щось залагодити можна тільки в сукупності. Нам потрібне геть інше світосприйняття, геть інше космосприйняття.

Насамперед необхідно пізнати людину. Що таке людина? Які її складові? Дух та матерія, чи ще щось? Чи має людина лише ті можливості, якими ми її зазвичай наділяємо, чи й інші, які ми сьогодні вважаємо неймовірними і які, проте, не викликають сумнівів у тих людей, котрі мають мужність подивитися в обличчя цій реальності? Чи й сам Космос – це лише велика система запалених свічок, які можуть у будь-який момент згаснути? Чи стоїть за цим усім щось таке, що можна назвати Богом, чи якимось інакше, але щось всюдисуще?

Нам слід переглянути і поняття часу. Що таке час? Що це таке, від чого жовкне кореспонденція, яку ми зберігаємо? Що це таке, що загинає краєчки давніх поштових листівок? Що це таке, що вкриває зморшками наші обличчя і сріблить наші скроні, що змусило нас вирости з дітей в чоловіків та жінок, що змушує нас плакати і всміхатися? Чому ми іноді щасливі, а іноді сумні? Таких питань багато.

Ми повинні змінити і соціальний порядок у світі. Немає людей чорношкірих, жовтошкірих чи білих; є люди. Треба бачити їхню сутність, а не судити про них лише за зовнішніми виявами. Людина може мати чорне, біле чи жовте обличчя, але ми повинні бачити поза цим обличчям.

Слід бачити те, що криється поза всіма релігійними формами, але бачити безсторонньо. Хай кожен сповідує свою релігію, хай кожен молиться так, як йому до вподоби, але хай поважає інших людей і розуміє, що вони теж можуть мати глибоке чуття божественного, хоча й не стають навколішки перед вітварем, а обертаються обличчям до Мекки. Розуміння того, що різні форми віри мають право на існування, що різні форми сприймання духової реальності мають право на існування, теж є глибокою зміною, що її пропонує Новий Акрополь.

Акрополь також пропонує певні обмеження щодо права на власність. Власність існує для того, щоб нею користуватися, а не надуживати. Власність для того, щоб її мати і тішитися нею, а не для того, щоб її марнувати чи пускати за вітром. Адже власність, як і вода, належить усім. Відкрутіть кран, пийте собі, мийтеся – річ природна. Але не від'їжджайте у відпустку, залишивши відкритий кран, – це звичайний здоровий глузд і відповідальність перед іншими.

Ми не маємо віри політичним партіям. Акрополь не вірить, що багато чорного кольору може утворити білий колір. Акрополь вважає, що політичне управління має здійснюватись у спосіб, подібний до управління будь-якою наукою. Якщо медиками керує найкращий з медиків; якщо той, хто здобув краший вишкіл як літун, має в Іспанії вищу посаду, то чом би й людині з кращою політичною освітою, одержаною в університеті політичних наук, не керувати й не управляти всіма іншими?

Не можна бути вільним, нехтуючи право інших людей на життя. Людина повинна жити внутрішньо вільною і поважати свободу інших. Акрополь має деякі застереження щодо книжок, кінофільмів тощо. Існує безліч фільмів про мафію, про Аль Капоне, інших злочинців... А скільки фільмів ви бачили про Сократа, про Августа, про святу Терезу з Авілі? Жодного. Чому, власне, це не цікавить людей? Сьогодні люди втратили будь-які орієнтири і не здатні вибирати. Яким темам віддається перевага в кіно, газетах – скрізь? Може, на першій шпальті з'являється повідомлення про наукове відкриття, текст поеми, що здобула поважну літературну премію, чи відзначений на конкурсі фотознімок? Ні, добродії! Зазвичай ми бачимо фото якогось небіжчика, кримінальника, людину в калюжі крові або кулемет.

Акрополь має на меті і боротьбу з насильством, яке мусить зникнути назавжди, бо всі ми маємо право на життя. Думати треба не про ті концтабори, які були сорок років тому, а про ті, що, можливо, з'являться в році 2000-му. Перейматися треба тим, що нас очікує, а не тим, що було і що ми не можемо змінити. У минулому було чимало помилок, але ми не робимо відповідних висновків. Остерігаймося майбутніх помилок, думаймо про наших дітей і наших онуків; думаймо про любих нам людей, про молодь, про наших учнів! Дбаймо про те, щоб у 2000-му році вони мали не тільки електричні дроти, ядерні боеголовки та забруднені ріки, а й знали лебедя не тільки з фотографій і не мусили вдаватися до лазера, щоб побачити зорі на небі. Ми прагнемо світу очищеного, світу чистого в усіх розуміннях: фізичному, психічному і духовому.

Ми закликаємо до загального відродження всіх елементів, до нового спіткання людини з людиною, людини з суспільством і людини з Богом. Це і є Акрополь – вишне місто, до якого ми всіх вас запрошуємо. Не для того, щоб ви підтримували його як ті колонії, а для того, щоб ви відчували живодайний вітер, що гуляє у цій духовій високості, щоб ви могли зреалізувати свої глибинні прагнення. Це світ краси, мармуру і гідності! Хай кожен втілить у життя свої мрії тут і тепер!

Лекція, прочитана 23 червня 1979 року в осередку Нового Акрополя, Гран Вга 22, Мадрид, Іспанія.

Мистецтво завжди бути філософом

Це мистецтво сьогодні майже забуте. Ми вирости в метушні і марноті постійних змін, вічного руху, до якого нас схиляє або нудьга, або фантазії нашої психіки.

«Старий світ», у якому всі ми живемо, все ще міцно тримає нас – своїми порожніми звичками, «маленькими радощами», отупляючим матеріалізмом і строкатістю позбавлених суті релігійних форм.

Нам дуже не вистачає здатності зупинитися й уважно подивитися навколо – адже це один із способів побачити самого себе. Ми йдемо, зневажаючи все, що бачимо, без роздумів, без реальної участі в житті природи, яка є проявом Божественного.

Ми забули, що є речі дорогі, близькі серцю, нехай навіть маленькі і незначні, але зате наші, рідні, які дають тепло серцю і зміцнюють дух. Іноді навіть здається, що ми втратили любов до них.

Гадаю, прийшов час повернути це забуте мистецтво.

У нас є Платон, у нашому розпорядженні «Таємна доктрина», гарна бібліотека... але чи достатньо цього?

Що означає бути філософом? Учатися, проводити заняття, читати лекції, дізнаватися про то, про що раніше не знали? Так... але не тільки. Необхідно відчувати потаємну реальність усіх речей і вміти жити нею. А для цього недостатньо лише робити ті чи інші вправи, сідати у певні пози, виснажувати тіло постом та утриманням, чи впадати в інші крайнощі. Я знаю, що нам не вистачає чогось іншого, більш величного. Нам не вистачає розуміння того, що є речі на перший погляд незначні, але насправді великі і дуже важливі.

Я знаю також, що сам дуже далекий від досконалості і мало підходжу для того, щоб бути ідеальним прикладом філософа. Але, якщо я вже опинився у полі вашого зору і відчуваю потребу розділити з вами маленьку частку свого життєвого досвіду, я спробую перебороти незручність і розповім одну історію з власного життя. Не все можна висловити, але я хочу передати вам свій досвід, сподіваючись, що він опинився корисним для вас.

Кілька місяців я жив на острові Майорка, куди приїхав, щоб писати свою нову книгу і знову відчути зачарування стародавньою магією моря.

Одного разу мої супутники вирушили за покупками, а щоб не шукати стоянку, залишили мене в машині. Вечоріло. Переді мною головною вулицею рухався нескінченний потік туристів: невелике рибацьке містечко влітку перетворюється на центр відпочинку. З бічної вулиці, вже зануреної у темряву, я міг бачити все що відбувається, ніким не помічений, начебто з іншого виміру.

Я бачив людей, які поспішали в різні сторони. Машини, мотоцикли, велосипеди насилу прокладали собі шлях крізь людський потік. Я бачив пари закоханих, які були повністю поглинуті одне одним, і літніх людей, яких ріднила неквапливість і, певною мірою, спільні спогади. Якись діти бігали, захоплені своїми іграми, що для дорослих залишаються загадкою.

Мені подумалося, що якби раптом усі довідалися, що істина знаходиться там-то і там-то, і її можна побачити на власні очі, то усі кинулися б до неї. І тому щоразу, коли я бачу людей, які йдуть поодиночці і кожний у свій бік, серце підказує мені, що шукають вони зовсім не істину. Кожен намагається наблизитися до своєї власної істини, яка віддзеркалює, як правило, його бажання, прагнення, та й взагалі все, що завгодно.

Я побачив перші зірки, які також здійснювали свій рух по небу, і старий вітрильник, що в нерухомості очікував на верфі нового плавання. Мною опанувало дивне почуття. Я зрозумів, що можу бути філософом, не згадуючи ні Геракліта, ні Канта. Звідкись прийшло усвідомлення, що постійний рух речей і живих істот, які шукають чогось, нехай навіть несвідомо, є природним і гідним поваги. Бог є в усьому і в усіх, у кожному шляху, у кожній надії, у кожній ностальгії.

Втратити можливість побачити цю божественну присутність в усьому – це велика помилка. Але ще більша помилка – перестати через це бути філософом. Тому що саме розуміння цієї істини привело мене до тих маленьких прозрінь душі, про які я вам розповідаю, і до багатьох інших усвідомлень, про які мовчу, не знаходячи слів, щоб виразити невимовне.

Раптом я відчув, що з усіма людьми мене зв'язують якісь таємничі узи. Згадуючи про те, що писав великий поет Амадо Нерво, я відчув, що якимось дивним чином усі люди стали моїми братами... Бог... Я сам... Життя... Час... Простір... Все переплелось й об'єдналось в мені.

Я був дитиною, бігав і грався; я був закоханим і йшов, не помічаючи нічого, крім своєї любові; я був літнім чоловіком і сунув, важко пересуваючи ноги, вулицями, якими проходив тисячі разів; я розмовляв німецькою, англійською, французькою, іспанською, італійською, шведською мовами. Я був зіркою, що пливла по небу, і старим кораблем, що застиг на верфі. Ці кілька хвилин я жив великою істиною, непохитною впевненістю, спокоєм і хвилюванням одночасно.

І я зрозумів, що в цей момент був філософом – філософом, яким не можуть зробити ані титули, ні звання, ні книги. Так, просто філософом... І це було так прекрасно! Тому я вам про це і розповідаю.

І якщо багато хто усе ще не розуміє, про що я кажу, нехай це вас не бентежить. Я теж до кінця не розумію. Я просто розповідаю вам про одне невелике відкриття душі, внутрішнє, тонке, але інтуїція підказує мені, що воно є надзвичайно важливим.

Чи не відкрилася в цей момент частка цього забутого мистецтва – великого мистецтва бути філософом завжди і скрізь? Я щиро вірю, що це так. Спробуйте коли-небудь і ви не пошкодуєте.

Філософія, мистецтво та наука від Нового Акрополя

Сьогодні наша мова про філософію, науку та мистецтво з погляду Акрополя – некомерційної інституції. Акрополь – це не просто зібрання друзів, а дещо більше. Акрополь, що існує в чотирнадцятьох країнах світу як ідеологічний рух, прагне відродити в кожному з нас трансцендентальні, одвічні вартості.

Поza всяким сумнівом, сучасний світ відстає, мов той старенький заржавілий годинник, і помалу-малу ми постерігаємо певну спаралізованість, особливо стосовно загальнолюдських вартостей. Людина виказує щораз більшу агресивність, більшу напруженість, більше суперечностей. Цю кризу доконче треба подолати тією самою силою, якою було подолано всі історичні кризи, – силою душі, силою духа, силою розсуду, силою волі, силою любові.

Різні царини діяльності людини мають бути поєднані неперервністю та доконечністю. Вам відомо, що від часів філософа Декарта і донині релігія, наука, мистецтво і політика роз'єднані, роздрібнені, розокремлені; іншими словами, відбулася певна спеціалізація діяльності людини. Корисність такої спеціалізації полягає в поглибленні кожного з цих русел, але вони настільки зглибилися, що перетворилися, радше, на нездоланні прірви, тож ми несамохіть повернулися на доісторичний етап розвитку, де існують табу, де існують тотеми, де існують клани. Власне кажучи, у нас утворилися клани музик, клани літераторів, клани філософів... Новий Акрополь прагне подолати цей етап і досягнути єдності понад усі відмінності.

Хіба наука – це не певні знання та методологія, що дозволяє нам висувати загальні закони природи? Втім, якщо наука скерована винятково на ірраціональну експлуатацію природи, то тим самим вона породжує ірраціональну експлуатацію людей, природа має бути для науки не тільки об'єктом пізнання її загальних законів, природу треба інтерпретувати, адже це не просто якась символічна сутність «чогось» поза нашим сприйняттям. Скажімо, дерева, що ростуть довкола нас, ботанік може вивчати, класифікувати, може давати їм назви латиною, англійською, іспанською чи німецькою мовами, але головне – навчитися мудрості дерев, позаяк ці непорушні, живі й зелені істоти являють нам мудрість Бога та гармонію Космосу. Завважте, що листя дерев росте так, щоб уможливити йому дихання: зверху – захисний покрив, а знизу – своєрідні легені. Це ознака розуму. Розум є і в корінні, що сягає углиб землі, підтримуючи стовбур та крону. Ми повинні опанувати нову науку, здатну не тільки класифікувати речі, давати назви й матеріальні описи речей, а й передавати їхнє значення та зміст. Чого ми можемо навчитись у дерева? Ми повинні не тільки користати з його плодів, а й повчитись у наших непорушних і спокійних друзів, які вміють укорінюватися в землю, щоб вистояти під час буревіїв, а тінь дають радше для інших, ніж для себе.

Ціла природа – це гімн доброті і щедрості, розуму і волі до перетривання. Багатьом з нас не завадило б повчитись у дерев; повчитись уміння сягати корінням в себе самого, уміння сягати корінням углиб історії, власного народу, аби нас не гнули додолу буревії, що здіймаються в світі; багатьом з нас слід повчитись давати тінь і прихисток будь-кому і будь-коли; багатьом з нас слід повчитись також цієї вертикальної скерованості стовбура дерева. Ще з пуп'янка, тільки наливаючись соками, дерева знають, де знаходиться Небо, а де – Земля, тим часом людям з усім нашим високим інтелектом, з нашими університетами і нашими здобутками іноді бракує цього первісного знання, де знаходиться небо, де земля, де добро, де зло, де життя, де смерть.

Відтак, Акрополь пропонує науку, яка не тільки вивчає, не тільки анатомує, робить розтин природи, а й здатна інтерпретувати природу і допомагати нам самим у природний спосіб прилучитися до неї. На Сході кажуть, що розшматованого kota годі скласти до купи, бо він мертвий. Піддавши довколишню природу холодному і формальному аналізу, дуже складно зробити потім якийсь синтез. Формальний синтез зробити можна, але до життя ми її не повер-

немо. Поділивши знання на різні складники, переділки та монополії, неможливо буде, попри всі наші намагання, відновити це знання. Ми живемо у перелатаному світі, у світі позицій, у світі домовленостей. Натомість ми пропонуємо концептуалізацію науки, щоб вона була не звичайним нагромадженням різних фактів, а новою наукою для нової людини, новою інтерпретацією природи.

Мистецтво є прадавнім виявом духа. Перша людина була митцем; перша людина залишила своє послання, свій знак, карбовання, мальовання, скульптури, що засвідчило її чутливість до краси та гармонії. Мистецтво, яке не відпо відає канонам краси та гармонії, мистецтво, яке не є до певної міри метаісторичним, мистецтво, яке не зможуть зрозуміти прийдешні генерації, – не мистецтво, а хіба що вправне ремесло. Мистецтво – це Парфенон, що не потребує інтерпретації. Якби ми й не розумілися на античному мистецтві і не вивчали давньогрецьку архітектуру, не знали назв ордерів і фронтонів, все одно ми здатні зачаровуватися красою та гармонією і розуміти зміст цього кам'яного лісу. Завдання мистецтва не тільки являти наше буденне життя, завдання мистецтва – відобразити безперервність нашого життя. До нас були люди, і після нас будуть люди. Мистецтво має бути золотим ланцюгом, який єднає минуле з майбутнім і розкриває те найкраще, що ми маємо.

Безперечно, ми маємо свої тривоги, безперечно, ми живемо у конфліктному світі, безперечно, довкола нас багато несправедливості, але безперечно й те, що для того, щоб загасити вогонь, потрібна вода, а щоб висушити воду, потрібен вогонь. Ми не позбудемося тривоги іншими тривогами, ми не позбудемося потворності іншою потворністю, це можна зробити тільки протилежністю, яка переважить.

Мистецтво повинне мати метаісторичний зміст краси. Мистецтво, яке потребує інтерпретації, – це інтелектуальне мистецтво, призначене винятково для естетів. Це не мистецтво у власному розумінні слова, хай його творці і мають себе за митців. З акрополітанського погляду, мистецтво є виявом універсальної душі людини, а митець – таким собі посередником між універсальною гармонією та довколишнім світом. Митець – це автор великих творінь, що прагне втілити ці творіння в тривких елементах. Адже ще одна проблема сучасного мистецтва в тому, що воно зазвичай використовує недовговічні елементи, і ми не можемо передати його прийдешнім поколінням. Ще зі шкільної лави молодь має ставитись до мистецтва як до духового засобу спілкування і вивищення над світом матерії, а не розокремлення та протиборства.

Ми вважаємо форму матеріальною, але насправді це не так; форма невидима, і стає видимою лише за умови втілення в матеріальному. Згадаймо гру нашого дитинства. Ми підклали під аркуш паперу магніт, а потім висипали на нього залізні ошурки, які повторювали форму магнітної осі, що її утворює магніт. Якщо ошурки струсити, вісь залишиться, насипати ще ошурок, і вона з'явиться знову. Цим я хочу сказати, що форма існує поза матеріальним її відображенням. Тим-то справжній митець у своїй внутрішній творчості чує, слухає, відчуває, усвідомлює цю гармонію Природи, а відтак втілює її у видимий спосіб.

Леонардо да Вінчі «Мадонна з дитиною Христом та Святою Анною» Лувр, Париж

Колись я віршував, можливо, як і багато з присутніх у цій залі. Власне, поет не вимислює свої вірші; поет, якого навідує натхнення серед прегарних троянд у саду, під деревом чи в мерехтливому сяйві місяця, – постать досить романтична, але сумнівна. Поети це знають. Можна оточити себе всіма вищезгаданими атрибутами, але нічого не буде, у голові снуватимуться банальні рими. Натомість, смакуючи сандвіч або беручи ванну, на думку несподівано приходить прегарний вірш, який треба негайно покласти на папір, інакше він звіється з пам'яті. В якому потайнику природи, Бога чи нашої підсвідомості зароджуються і спадають нам на думку ці гармонійні форми у довершеному вигляді? З чого виникають книжки? З чого виникають картини? З чого виникають скульптури? Насправді ми лише виповнюємо їх матерією. Вони приходять звідтам, приходять з якогось світу, де більше гармонії, де більше істини, де більше краси. Саме таке мистецтво нам потрібне, саме такому мистецтву ми маємо сприяти, саме такого мистецтва ми, акрополітяни, прагнемо.

Що ж до філософії, то саме це слово означає «любов до мудрості», філософ – не той, хто вживає химерних слів і незрозуміло висловлюється, сипле цитатами й орієнтується в нових напрямках; філософ – той, хто любить знання. Стати філософом не допоможе нам жоден факультет, жоден університет, жодна школа; бути філософом – природна річ для людини, як ми і зазначаємо в коротенькому додатку до моєї лекції. Якби ми тримали в клітці орла, а потім випустили його на волю, то чи могли б ми твердити, що то ми навчили його літати? В жодному разі! Орел літати вміє, а не міг цього робити, бо сидів у клітці. Усі ми в певному розумінні маємо внутрішнього орла, усі ми в певному розумінні маємо в собі крилату істоту, і ця крилата істота – філософ. Філософ – це людина, яка шукає причину – «чому» і «навіщо» всіх речей, і такий філософ має явити себе в кожному з нас. То який механізм сходження до філософії, як стати справжнім філософом? Власне, це спосіб звільнення, що дозволяє нам відімкнути свою клітку – клітку особистості, розправити крила, а відтак, злетіти в доколишній світ.

Філософ повинен шукати причини речей; філософ повинен обстоювати моральні засади, згідно з якими розвиваються народи. Бути філософом – це як бути священиком, і це природно; але священиком не в сучасному, а в первісному розумінні цього слова. Усі ми – знаємо те чи ні – є філософами. Чи багато з нас замислюється над головними реаліями життя? Що таке смерть, що таке любов, чому над нами обертаються зорі, звідки ми прийшли, куди прямуємо, чи остаточно ми зникаємо зі смертю? Чи багато з нас ставить ці питання, коли ми бачимо в чийхось очах приязнь і любов, а ця людина, яку ми бачимо вперше, видається нам давнім

знайомим? Коли ми ставимо ці питання, то одержуємо відповіді, відповіді приходять з глибин душі. Ми не повинні борсатися в запитаннях; ми повинні читати безконечні відповіді в природі довкола нас.

Відтак, філософія Нового Акрополя – це пошук Глибинної мудрості, і тому ми звертаємося до трактатів східної і західної філософії. Ми вважаємо, що Схід і Захід можуть гармонійно поєднатись у спільному знанні, бо філософи віддавна були і на Сході, і на Заході. Тим часом у школах вчать, що філософія зародилася в Стародавній Греції. Так само можна сказати, що троянди з'явилися у Франції. Насправді філософія виникла разом з першою людиною, яка спиталася: хто я? що я? У Греції виник лише один з багатьох діалектичних методів, що дозволив філософії набути певної форми; але філософію творили всі народи всіх часів, усіх континентів, в кожен історичний момент, і нині, наприкінці ХХ сторіччя, наші народи більш ніж будь-коли потребують глибинної, непідвладної часові філософії.

Маймо простішу мудрість, маймо мудрість. Скажімо, того ремісника, що виготовив цей мікрофон. Вправний ремісник прагне, щоб його виріб слугував людям якомога довше; вмілий садівник дбає про те, щоб його троянди не засихали за півроку, а буяли роками; люблячі батьки піклуються про те, щоб їхні діти не помирили в річному чи дворічному віці, а були здоровими й дієздатними і дожили до старості. Достоту так мусимо чинити і з нашою філософією. Проблема в тому, що іноді ми більше дбаємо про дрібне, ніж про велике. Отож, кожнісінький з нас не забуває про щоденну гігієну, вмивається, чистить зуби, щось там їсть; а втім, чи багато хто дбає про психологічну гігієну? Чи всяк з нас обполіскує свій розум і свою душу? Чи всяк дає щоденну поживу своїй душі? Ми переймаємося дрібним, але можемо подбати і про велике та трансцендентальне.

Тож для того, щоб бути філософом, не dokonче зрікатися цього світу; щоб бути філософом, треба жити в цьому світі, цим світом і для цього світу. Істинна філософія – це не якась звільнення від світу у загальноприйнятому розумінні слова, а звільнення від наших власних обмежень, наших власних душевних ран. Істинна філософія – це золотий ключ до дверцят цієї клітки, щоб літати і ширяти у високості, як той птах. Щоб літати, птах змахує крилами, спираючись на повітряні потоки; так само і ми повинні спиратися на довколишній світ ідей, щоб злетіти. Бути філософом не означає бути модним. Звісно, можна додержуватися моди на вбрання, краватки, взуття, але забудьте про моду в питаннях важливих, в питаннях, що стосуються духа, в розмовах з нашими дітьми чи учнями, бо вони мають взоруватися на людей завтрашнього.

Ми не можемо перетворити історію на тісну ущелину; ми повинні так розгорнути історію, щоб у ній було місце для всіх прийдешніх людей. Тим-то Акрополітанський Ідеал – це не тільки спосіб життя, не тільки спосіб чогось dokonати; це своєрідна постава, що дає змогу кожному, незалежно від способу життя, релігії, вірувань, своєї особистості, бути кращим, бути вищим. Ми не якась там нова секта, не якийсь новий футляр, щоб запроторити до нього людину, ми не якась нова в'язниця, ми не якась нова форма відчуження. Ми щось подібне до сили природи. Наша мета не в тому, щоб утворити ще одну секту, ще один поділ, а в тому, щоб подати різні точки зору, щоб усім було вільно й просторо, щоб жили ми в мирі та злагоді.

Усі ми добрі серцем, а втім, у гурті ми іноді стаємо недобрими або егоїстичними, бо не вміємо єднатися, бо збираємося разом переважно на якомусь спортивному видовищі, для чогось суто фізичного, а не високодухового. Маємо навчитися єднатися у духовому, подібно до того, як ми збираємося за своїми уподобаннями. Ми єднаємось у фундації чи профспілки; так само ми повинні навчитися єднатися у філософському, трансцендентальному розумінні.

Нам потрібна нова поезія, нова музика, нова література, нова наука, нова філософія. Але для нової філософії, нової науки, нової літератури, нової музики, нового малярства потрібна нова людина. Ми не можемо латати і переліплювати ту саму старосвітську людину, ми не можемо створити нові генерації, повсякчас переживуючи і ремигаючи, як та худоба, одну й ту

саму їжу минулих сторіч. Ми повинні тягтися вгору, як дерево, що вкорінюється в землю, щоб сягнути неба; але в жодному разі ми не повинні знову опинитися в повторюваному циклі, ми повинні прагнути нового і кращого світу. Для цього нового і кращого світу потрібна нова і краща людина. Цій людині потрібна нова пожива, потрібні нові форми, потрібні нові спонуки.

Акрополь очікує на цю нову і кращу людину. Акрополь означає «Вишне Місто» – вишне місто в царині ідей, а не в фізичному розумінні. Ми повинні звільнитися від будь-якого забруднення, не тільки фізичного, а й духового. Щоб піднятися над цими міазмами, щоб піднятися над цими пасовиськами сучасного матеріалізму, ми повинні насипати чарівну гору і побудувати на її верховині новий храм, присвячений злагоді, любові, миру, праці. Треба відбудувати Акрополь, звести новий Парфенон, не у фізичному, а в духовому сенсі. Кожен з нас повинен стати стрункою колоною, що підтримує стелю цього храму; кожен з нас повинен зберігати свою сильну і випростану індивідуальність, але у згоді та гармонії з індивідуальностями інших; нам треба взятися за руки, щоб дати прихисток для найслабших, для дітей, для прийдешніх людей.

Наука, мистецтво і філософія, що не мають цього гуманістичного та історичного змісту, не ґрунтуються на любові до людства, на глибинному пошукові людських вартостей, не є наукою, філософією і мистецтвом. Істинна філософія, наука і мистецтво повинні бути трансцендентними і змістовними. Ми повинні вчитись у природи, друзі мої; треба вчитись у самої природи.

Я не пропоную вам цього таки вечора сісти за книжки, я не загадую вам читати Сенеку Платона чи притчі Будди; краще запалить сірника і придивіться, куди тягнеться вогонь; потім загасить його і перейдє деінде, запалить ще одного сірника і придивіться, куди тягнеться вогонь, і поверніться назад... Вогонь завжди знає, де гора, а де низ; вогонь завжди вертикальний, завжди яскравий. Ми повинні вчитись у вогню, а не інтелектуалізувати себе, нам треба стати кращими, полум'яними, яскравими людьми, які знають, де Небо, де Земля.

Послання Акрополя напрочуд просте. З нашого курсу лекцій ви можете детальніше дізнатися про філософію, науку та мистецтво; але цього вечора я не хочу говорити про деталі, цього вечора я хочу говорити щиро і відверто.

Якщо в аудиторії є люди, що прочитали багато книжок, вони погодяться зі мною, бо просте є найкращим, а якщо хтось серед нас, будучи неписьменним, не прочитав жодної книжки, він теж зрозуміє притчу про вогонь.

Таким чином, Акрополь навчає того, що може стати в пригоді кожному і в кожен момент життя. Не годиться дрібнити життя, дрібнити волю, дрібнити любов; інакше, замість життя, волі та любові ми одержимо живий труп. Ми прагнемо цілісного, життєдайного і прекрасного, як квітка, як дитина, як поезія, як вертикальний вогонь того сірника. Акрополітянський Ідеал подібний до палаючого вогню. Він вічний, сильний, яскравий і вертикальний. Хто почувається сильним, вічним і вертикальним, вже є, навіть не знаючи того, акрополітянином, а якщо ви акрополітяни, то тут ви у себе вдома.

Лекція, прочитана 4 березня 1976 року в осередку Нового Акрополя, бульвар Хав'єр Прадо Оесте 1768, Сан Ісідоро, Ліма, Перу.

Чому агонізують релігії?

Перш ніж вести мову про причини агонії релігій, слід з'ясувати, що таке для нас релігія, адже їх і нині чимало, а упродовж історії людства було багато інших, які сповідували мільйони людей. Коли сьогодні люди бачать у музеї статуетки давніх божеств, як от Ісіди та Осіріса, яким поклонялися в Єгипті, або Іштар – у Вавилоні, вони запитують, хто це такі, бо для них вони нічого не означають. Ті релігії давно не існують, на зміну їм прийшли інші.

Це цілком природна річ, бо все в цьому світі змінюється на щось інше. Сьогодні живемо ми. З нами немає наших дідів, багато з них вже померло. Час минає, і їх заступаємо ми. А після нас теж прийдуть інші.

Життя триватиме, хоча ми цього й не побачимо. В минулості життя слід бачити і позитивне: культура, інтелект, наука передаються з покоління в покоління. У стародавніх Містеріях існував образ смолоскипа або світильника, що передавався з рук в руки і ніколи не згасав.

За різних історичних періодів існували різні віровчення. Сьогодні більшість божеств доколумбової Америки, Китаю чи Індії видаються нам химерними й дивними, а втім, колись мільйони людей вірили в ті форми божественного.

Ми бачимо, що в історії людства відбувалося заміщення одних релігій іншими. Але чому?

Пояснення цього найрізноманітніші. Не варто забувати, що кожна релігія має свій історичний контекст. Скажімо, послання Магомета позначене виразною нетерпимістю, але саме цього потребував тоді його народ. Поневолею, упродовжені арабам доконче треба здобути на силі.

Натомість, в Індії Будда промовляє про карму, про універсальний закон дгарми, про мир, про те, що для осягнення Бога не потрібні всілякі ритуали, а щоб добутися до самого себе, щоб пізнати самого себе – і поготів. Чому він так вважав? Тому, що брахманізм запровадив надто багато церемоній, затьмаривши тим саму ідею релігії. Тож Будда підказує найпростіший шлях, як домогтися пізнання самого себе та всесвіту.

Саме слово «релігія» означає єднання людини зі своїм довкружжям, з усесвітом. Латинська етимологія – *religare* – вказує на *нове* єднання з Богом і всесвітом. У *Ведах*, написаних санскритом, ми зустрічаємо слово *йога*, що походить від *yug* – єднання. Це єднання поміж людьми та між людиною і природою.

Проблема полягає в тому, що для людини, скажімо для мене, все довкола є її середовищем. Але для одного з тих юнаків, що сидять отам у кінці аудиторії, людина – це він, його Я. Тим часом я належу до його середовища. Скільки людей на Землі, стільки й точок зору, адже кожен з нас підсвідомо відчуває себе центром усесвіту. Якщо я, припустімо, попрошу в першого-ліпшого перуанця назвати якусь далеку країну, він назве Португалію, Іспанію або Францію. Якщо я попрошу у француза, іспанця чи португальця назвати якусь далеку країну, він уповні може назвати Перу. То що таке далека країна? Залежить від того, звідки дивитися.

Щоб з'ясувати цю проблему, яку ми сьогодні обговорюємо, слід усвідомлювати відносність між нашим «я» та середовищем довкола нас, а також відмінність, що існує між різними частинами світу.

Будда. Острів Лантау Гонконг

Як визначити величину хоча б цієї ось пляшки? Порівняно з якимось мікробом, вона велика, але порівняно з Лісабоном – маленька. То велика вона чи маленька? І не велика, і не маленька, бо її величина залежить від того, з чим її порівнювати. А цей ось стіл – новий чи старий? Старий порівняно з цим аркушем паперу, але порівняно з Великою єгипетською пірамідою – новий. То новий цей стіл чи старий? Усе відносно.

Розгляньмо це питання докладніше. У певний історичний момент у світі виникає якась релігія. Ця релігія відповідає тогочасній потребі певного народу. І не тільки в метафізич-

ному, а й соціальному, політичному та економічному сенсі. Ця релігія покликана задовольнити потреби певного народу і водночас його захистити.

Ми згадували іслам. Мусульмани вважають свиню нечистою твариною, якої не вільно торкатися, не вільно їсти. Цю норму встановлено мусульманською релігією, щоб запобігти трихінозу – поширеному захворюванню африканських свиней. Дуже непросто було розтлумачити кожному вірному небезпеку трихінозу, тож довелося просто назвати свиню нечистою твариною, і люди перестали вживати її в їжу. То чи ошукала ця релігія свій народ, чи сказала йому неправду? Звісно, ні. Це правда, але правда, сказана в символічний, метафоричний спосіб.

На початку свого існування кожна релігія обставляє себе різними символами чи метафорами, зрозумілими для народу, щоб люди могли ними послуговуватися. Ще раз наголошую, не тільки в метафізичному, а й фізичному, природному сенсі.

Та час минає, історичні обставини змінюються, і це первісне послання, яке сьогодні люди слухають у храмах і церквах, втрачає на силі, на доцільності. Недостатня гнучкість і консервативність людей призводить до виникнення догматів віри. З часом ці догмати, що свого часу були навіть корисними, перетворюються на чинники гальмування культури та цивілізації.

Не варто вважати це крахом послання певної релігії. Радше, це крах тих людей, які несуть це послання, не маючи достатньої духовності, духової гнучкості, щоб зрозуміти суть самого послання, тож лишають його у незмінному стані. Відтак, релігійне послання – хай то з уст Будди, Христа чи Магомета, – що в певному історичному моменті мало слушність і служило тільки на користь, поступово стає чимось негативним.

Отож, миряни починають ремствувати, і в усіх релігіях з'являється інквізиція, утиски людей, що не вірять у догмати віри. Їх мають за недовірків. Але річ не в тім, що вони не вірять в Бога, а в тім, що вони не вірять в догмати цієї релігії.

Час від часу якісь релігії занепадають, а натомість виникають інші. Я з повагою ставлюся до всіх тих людей, які вважають, що їхня релігія існуватиме довіку, але я філософ, історик, я обізнаний з багатьма давніми релігіями і багатьма слушними на свій час поглядами. Я говорю як філософ, як історик, а не як вірянин.

Сучасні релігії, безперечно, поволі занепадають, позаяк цим посланням тисяча, дві, три тисячі років, і вони не завжди досить гнучкі, щоб відповідати на сучасні виклики світу.

Віряни кажуть: «Сьогодні люди стали матеріалістами, не вірять в Бога, не вірять у безсмертність душі». То є неправда. Сучасна людина так само інтуїтивно відчуває, що існує щось іще, окрім природи. Сучасна людина відчуває Бога, відчуває, що може жити після смерті. Але вона не вірить в ті персонажі, які їй пропонують.

Пригадую, як багато років тому, коли я був маленький, моя бабуся оповідала мені про небо і казала, що на хмарах живуть ангели. Підрісши і дійшовши літ, я вперше сів у літак і все роззирався, де ті ангели... Позаяк моя бабуся ніколи в житті не літала літаком, я їй казав: «Бабусю, за хмарами ангелів немає», на що вона відказувала: «Та є, просто ти їх не бачиш, бо не віриш в Бога, не віриш в ангелів». Але не в тім річ, що я не вірю, а в тім, що я їх не бачив.

Таким чином, образ небесних ангелів, що був доречний сто, двісті чи п'ятсот років тому, в наш час освоєння тропосфери вже не годиться. Цей образ був, найпевніш, уособленням ефірних істот, що пробувають в іншому плані свідомості.

Недостатність релігійної гнучкості обернулася матеріалізацією уявлення, тож замість згаданих планів свідомості з'явилися хмари, замість вищих сутностей – ангели з крильцями. Вірили тоді і в те, що по смерті людина прямує або в пекло, в осерді Землі, або в Небо. Але, якби це було справді так, то я, прямуючи в пекло, міг би вигулькнути десь в Австралії, адже Земля кругла, чи не так?

Іншими словами, сьогодні я не можу вірити в існування фізичного пекла в осерді Землі. Не можу я вірити і в існування якогось неба над нами, бо у всесвіті немає ані верху, ані низу.

Якщо подивитися на мапу таку ось, як ця, на стіні, ми побачимо, що Північ знаходиться вгорі, а Південь – внизу, тож ми переконані, що Земля рухається у Всесвіті з північним полюсом угорі. Але немає ані верху, ані низу. Річ у тім, що ці мапи складали «смирненні» європейці, жителі північної півкулі, отож і вийшло, що ми зверху, на Півночі, а всі інші – десь унизу.

Іншими словами, усе в світі відносне, з чим і стикаються люди. Відтак, виникає псевдо-матеріалізм. Як філософ, я вважаю, що сьогодні люди не більші матеріалісти, ніж у минулому, просто їм нелегко зрозуміти архаїчні форми.

На теперішній історичний момент усе те, в що вірили наші прадіди, нам не надається. Скажімо, вони вважали, що праведні та благочестиві йдуть на небо і грають там довіку на арфі. Але хіба не нудно нам було б довіку грати на арфі? Це було б жахливо. Тисячі років грати на арфі особисто для мене було б справжнім пеклом, бо з мене кепський музика. І мене мусили б слухати! Жахіття!

Отож, на часі усе впирається в форми. Про втрату духовості не йдеться. Ми дотепер духові, дотепер віримо в добро, віримо в справедливість, віримо, що можемо допомогти всьому людству. Звісно, ми не позбавлені вад та егоїзму, але маємо і добрі почуття, хоча й не молимося цілими днями, хоча й не запалюємо яскраві лампадки перед Буддою.

До того ж, на часі існують й інші способи робити добро. Нині ми можемо робити добро, послуговуючись письмовим та усним словом – газетами, журналами, книжками, лекціями. Ми перебуваємо в поворотному пункті історії, коли віру наших прадідів відкинута, а нові релігійні форми, які б заступили відомі нам, ще не виникли. На часі з'явилися дещо химерні, як на нас, релігійні форми, а з іншого боку нам намагаються накинути одну-єдину форму, хоча кожен з нас відчуває по-своєму.

Саме в такі історичні моменти виникає філософія, як то було в Греції, коли давні боги втратили свою значущість. Людина мислить, людина починає допитуватися. Хто я? – питається вона. – Я – це моя рука? Я – це моє тіло? Ні. Адже якщо мені відтяти руку, я житиму без неї. Отже, я – це не моє тіло, я – дещо більше. Що ж до Бога, то невже це доконче має бути бородатий добродій на небесному троні? Такого Бога нам уявити важко.

Означення Бога як доброго неминуче викликає у нас досить небезпечні сумніви. Якщо Бог такий добрий і всемогутній, то чому в світі існують бідні? Якщо Бог добрий і всемогутній, то чому люди хворіють? Чому існує стільки страждань? Це спонукує нас до заперечення ідеї Бога – власне, не самої ідеї, а його форми. Цієї олюдненої, антропоморфної форми Бога – доброго до одних і лихого до інших, Бога, який унеможлиблює спокуту і визначає нам або Небеса, або пекло.

Якщо я й нагрівив, то тепер мені довіку каратися в пеклі? Якщо я не ходив щотижня до церкви, то мені вготоване довічне пекло?

Ці релігійні форми суперечать сучасній формі буття. Кожен з нас бачить цю проблему під своїм кутом зору. Отоді й виникає потреба в філософії. Грецьке слово «філософія» означає «любов до істини, до знання». В природі кожного чоловіка, кожної жінки закладений принцип любові до істини, до точного знання. Отож, треба дати волю цьому принципу любові до істини, і жодна догма чи повеління тут не зарадять. Домогтися цього можна лише спіткавшись з самим собою і мужньо спитавшись: хто я? звідки я йду? куди я простую? чи народився я разом з моїм тілом? чи помру я, коли зникну? Питання, питання – нові та одвічні...

Недавно я увійшов. Багато хто бачить мене вперше, мовби я щойно народився. А за кілька хвилин я піду, і для когось з вас, мовби помру. Але я був живий до того, як зайшов сюди, і житиму після того, як звідси вийду.

Існують реальності поза тим, що ми бачимо і чого ми можемо торкнутися. Будьмо обачними, щоб не матеріалізувати все поспіль. Ми не можемо зачерпнути води виделкою. Фізична виделка не годиться для метафізичного, духового, релігійного.

Отоді в пригоді нам стане ложка, тобто філософія. Філософія вчить нас думати і відчувати те, що ми вже колись думали і відчували.

Акрополь – це філософський рух, що існує в багатьох країнах світу. Чому він називається Новий Акрополь? Тому, що ми прагнемо створити вишне місто – не в фізичному, а в моральному і духовому сенсі. В цьому місті ми могли б жити, і навіть найменші почувалися б там, як удома. В цьому місті пануватиме любов, а не зненависть, злагода і згода, а не війна.

Згода – це не зрівняння всіх і вся, адже всі ми різні. Згода означає жити душа в душу, одним серцебиттям, чуттям єдності. Маємо прийняти, як належне, наші відмінності, нашу недосконалість, наші вади і, не чекаючи благословення якогось янгола-охоронника, а керуємось самим лиш духовим правом, жити вчора, сьогодні і завтра, віднайшовши внутрішнього індивіда.

Згідно з Платоном, індивід – це неподільне і нерозкладне. Віднайшовши цього внутрішнього нерозкладного індивіда, ми ступимо на містичний, релігійний шлях навіть без чийогось наування. Коли формальні релігії втрачають контекст пошанування індивіда і кожної людини зокрема, вони починають агонізувати, помирати, розпадатися і кристалізуватися.

Таким чином, ми сповідуємо філософію, в якій тут чи там, залежно від уподобань та віри, кожен може віднайти себе самого, віднайти красу природи, віднайти музику у всесвіті.

Сучасний украї матеріалістичний світ інфектував природу – не лише фізичну, а й психологічну та ментальну.

Інфектовано не тільки наші міста, ментально ми самі інспектовані. Коли хтось промовляє до нас, звертається до нас із словом, то ми ставимось до нього з підозрою: «яку неправду він нам скаже? що приховує цей добродій? чого йому від нас треба?»

Ми інфектовані, ми втратили свою чистоту. Чистота – це віра, це довіра до людей, добросердність і толерантність, це коли в квітах бачать не органи розмноження рослин, а красу, яка приносить нам радість та усвідомлення Мудрості всесвіту.

Плаваючи під водою, дуже непросто розгледіти кольорові рибки на тлі морських рифів через їхнє своєрідне маскування. Перша згадка про маскування людей – клаптями моху – належить до IX сторіччя. Це було в іспанському місті Бехар (Саламанка). Тим часом, тварини вдавалися до маскування відколи існує світ. Хтось та вимислив усе це! Безперечно, існує якийсь космічний розмисел, що огортає нас.

Цій новій людині притаманне відчуття того, що все довкола пронизує космічний розмисел, який дав красу квітам, уможливив виживання беззахисним тваринам. Ця нова, незалежно від її фізичного віку, людина зможе скласти ціну красі, зможе не тільки розуміти добро, а й робити добро.

Ця людина не почуватиметься щасливою, доки не будуть щасливими всі люди на Землі. Вона не будуватиме своє щастя на нещасті інших. Ця людина відчує силу добра у світі, доброти до всіх, доброзичливості до людей, до тварин, до рослин.

Ось що таке нова людина. Така людина може розквітнути в кожному з нас, мов троянда. Хто вже має в собі нову людину, той відчуває пахощі тієї троянди і живе з чуттям краси, з чуттям своєї безсмертності. Отож, коли виникнуть нові релігійні форми, ми всі будемо готові прийняти їх так само, як і давніші релігійні форми.

Зрозуміємо ми і тих людей, що не вірять в Бога. Адже нова любов дасть нам змогу розуміти всіх людей, всі явища, весь усесвіт довкола нас, а найголовніше – розуміти самих себе, примиритися з самими собою, зі своїми помилками, зі своїми слабкостями, зі своїми стражданнями. Ми зможемо жити разом, з певністю того, що все у світі – універсальна гармонія.

Релігії агонізують, коли втрачають розуміння цієї універсальної гармонії, але релігії – це тільки історичні форми осягнення божественного. Чому нас мають руйнувати релігії чи будь-яка інша зовнішня форма? Нам потрібна внутрішня сила, щоб рухатися вперед.

Завтра знову буде світанок, ми не повинні в тому сумніватися. І задля того, попри свою мализну, ми маємо трудитися. На світанку защебечуть нові пташки, забігають нові діти, залунає нова музика, відкриються нові знання, але внутрішньо ми будемо такими самими, як дотепер, як сьогодні і як завтра.

Ми, філософи, кохаємося в істині, в красі, ми можемо розуміти прекрасне, можемо трансцендувати, прозирати поза явленим. Це витворює нову етику, нову мораль, нове естетичне чуття.

Релігії агонізують і помирають, бо все, що народжується, має померти. Але те, що ніколи не народжувалося, те, що сягає углиб часу, те, чому наші прадіди поклонялися біля вогнищ, залишиться допоки цього світу. Хто це зрозуміє, відчує і тим житиме, той матиме мир у своєму серці і чисті руки – чисті від зла, матиме справжнє добросердя, істинне світло, і стане на шлях істини.

Любі друзі! Попри мовний бар'єр, я говорив щиросердо, і сподіваюся, що серцем ви мене розумієте. А тепер забудьте про мене і думайте про себе, думайте про тих, хто прийде після вас. Кожен має стати трохи добрішим, трохи справедливішим, і тоді настане світанок.

Лекція, прочитана 28 квітня 1983 року в осередку Нового Акрополя, вулиця Серпа Пінто 5, Шіадо, Лісабон, Португалія.

Чому треба вірити в Бога

Насамперед я мушу вдатися до логіки, аби дещо прояснити – не для тих, що не раз бували у цій залі і знають нас, а для тих, що вперше зробили нам честь своєю присутністю. Коли я кажу: «Чому треба вірити в Бога», це не означає, що я хочу щось комусь нав'язати. Це не обов'язок, що накидається ззовні; я маю на увазі філософські причини, звичайні людські причини, які нас ведуть, які нас спонукують до віри в те, що ми називаємо Богом.

Новачки повинні знати, що я не збираюся читати мудровану лекцію, а складну термінологію я залишаю для кафедр. Аби мене правильно розуміли, я на своїх лекціях просто бесідую зі слухачами. Це такі собі міркування уголос і намагання зібрати до купи все те, що вже є у ваших серцях. Значущість цієї теми, присутність в Бозі та доконечність глибоко його зрозуміти, змушує нас сприймати його не як щось зовнішнє, не як якусь угоду, не як простий обов'язок щодо фізичної реальності, а як пошук, проникнення у власну душу, щоб побачити, де міститься те вируюче джерело, та підземна ріка, яка змушує нас відчувати в собі живу воду. Проте, ми не завжди можемо занурити в неї свої руки, і часом, у найкритичніші моменти нашого життя, вона виступає на наших очах сльозами.

Тож нам слід поставити собі деякі запитання і одержати на них відповіді.

Якось я вже казав, що найскладніше визначити те, що найважливіше. Тим-то я говориму про Бога, але без дефініцій Бога. Тривіальні речі, як, скажімо, стілець чи будь-який інший предмет, легко визначити. Чому? А тому, що ми виходимо з його матеріальної характеристики, з його власної простоти, з його власного браку онтологічної сутності, що дозволила б йому перетривати момент, тут і тепер, що робить його рухомим, пересувним, важким, вимірним. Але якщо я питаю: «Чи можете ви дати визначення справжньої любові, життя, смерті?» Виявиться, що ми можемо говорити тільки про ефекти любові, життя або смерті; тобто мова буде не про смерть, а про мертвих, не про любов, а про закоханих, не про життя, а про живі істоти. Тож тема Бога – це питання не стільки його визначення, скільки його віднайдення в собі та в інших. Адже, шойно ми дамо його визначення, шойно помістимо в якусь клітку, в якийсь конверт, в якусь шухляду, він відразу ж перестане бути тим, ким він по суті є, перестане бути Богом, а стане одним з багатьох релігійних образів, що їх витворило людство протягом сторіч.

Віра, духовість, віднайдення Бога – це одне з чуттів, одвічних інтуїцій. Всі прадавні пам'ятки, скажімо долмен, що його побудували невідомі нам народи, або величні піраміди Єгипту та Юкатану несуть на собі відбиток релігії, тобто «нового пов'язання», єднання людини з Богом, присутності божественного в природі. Згодом на долмені будують грецький храм, потім – римський, а відтак – християнський. Вони належать до різних архітектурних стилів та різних орденів, але це монумент Богів. Коли людина вперше поклала камінь на камінь, то зробила це, любі друзі, не просто для того, щоб мати опертя, чи для того, щоб викресати іскру вогню для приготування їжі. Вона поклала камінь на камінь, щоб звести першу колону, першу піраміду, перший вівтар, тобто першу експресію до божественного. Ми знаємо, що цей пошук первинного Вогню серед стародавніх народів, скажімо індусів, зміщується в царину містики і в пов'язання з тим, що є Бог. Найдавнішим Богом індусів, згідно з *Pigvedoю*, був Агні. Агні – це іскра вогню, який викресав його батько, тесля Вішвакарман. Внаслідок тертя двох паличок з каменем чи кам'яним стругом виникла перша іскра – перший Агні, від котрого походять усі Боги, концепт первинного Вогню і первинної Божественності.

Звернімось до інших прадавніх народів, скажімо єгиптян, їхні папіруси розповідають нам про примітивне Божество Атум, яке поволі перетворилося на Атум-Ра, тобто вогняне сонце. Перші світоглядні уявлення Єгипту, найдавніші віднайдені папіруси та найдавніші написи на мурах говорять нам не про страви, не про убрання, не про війни, не про щось інше, а про присутність Богів, про присутність Бога, про присутність Божественного.

Можна згадати багато народів, але назвемо лише деякі. Минуле людства іноді варто згадувати. Згадаймо Америку, тобто Месоамерику, де існує легенда про Кетцалькоатля – птаха в пір'ї, що мав водночас ознаки змія. Його ім'я означає «птах-змій». Кетцалькоатль прийшов до людей з неба. Він про дістався углиб землі, в так зване пекло, тобто до психологічного й фізичного низькодолу, до останків померлих людей, а потім воскрес серед людей, щоб вести їх за собою. Але одного дня він сів у човна і зник у морі... Море! Який давній символ! Це *oceanôs* стародавніх греків. Щоразу, коли я бачу Ніку Самофракійську в паризькому Луврі, то згадую, який зміст вкладали греки в слово *oceanôs* – безмежне море без портів, коли слава в тому, щоб зійти на облавок і веслувати, веслувати й веслувати... і відчувати в русі весел та дужих рук, як злітають наші голоси співом давніх пісень і давніх слів; і знову вітри надимають підняті вітрила, і знову ми пливемо через *oceanôs*... Океан, як сказав би Гомер, – це немов велике море вина, що котить свої хвилі і розбухує нашу фантазію, з нього виринають Боги, чарівні острови, а бездухових воно перетворює на свиней.²

Якщо хочете, можемо поговорити про інків, які вірили в Кон Тікі Віракочу – Творця життя зі світового яйця; про інків, які знали на сузір'ях і вважали, що там живе Бог; про інків, які вважали, що людина пов'язана з Богом через райдугу.

В усіх краях, серед усіх народів існує цей божественний зв'язок. Таким чином, накинута нам матеріалістичні погляди, що людина, мовляв, була істотою утилітарною, що вона почалася з винайденням колеса, зброї, з видобування вогню, є абсолютно вигадкою, яка не має жодного наукового підґрунтя. Насправді людина почалася з відкриття Бога. Відкривши Бога, вона поставила йому вівтар, надала йому певної подоби, явивши його у свій спосіб. А вже потім людина винайшла колесо для переміщення свого вівтаря; вже потім вона створила, викресала, використала вогонь блискавок, щоб запалити вогні на вівтарях і освітлювати своїх Богів уночі. Тільки тоді людина узброїлась в обороні того, що можна назвати *totem* чи ще якимось, але для людини це було щось вище за неї, щось таке, що жило до неї і житиме після неї. Тож перші слова, яких люди вчили своїх дітей, своїх учнів чи своїх наступників, були слова про Бога.

Ми говорили про творіння, говорили про зв'язок людей з Богом. Подумаймо трохи, любі друзі, які найвеличніші творіння людини ми можемо назвати. То які? Може, піраміди Єгипту? Їх було побудовано в ім'я Бога. Сьогодні ми добре знаємо, що це не усипальниці; нам добре відомо, що вони мають релігійне значення і були споруджені для шанування Богів. Може, назвемо Парфенон як дивовижну пам'ятку? Так, Парфенон був храмом Великої діви Афіни. Може, назвемо піраміди майя? Вони присвячені Божествам, є там і «дерево життя». В Паленке в піраміді у вигляді саркофагу міститься «птах воскресіння». Усі великі матеріальні творіння людини були інспіровані Богом.

Можливо, у цю мить хтось із вас думає: «Зачекайте, професоре, але ж існує велична пам'ятка, інспірована не Богом, а призначена суто для оборони. Великий китайський мур завдовжки понад 7000 км створено не в ім'я Бога». Помилуєтесь! Його побудовано саме в ім'я Бога. Народ, що звів цей мур, вірив у Бога і боронився від варварів з півночі, які не мали ані законів, ані моралі. Немає жодної величної матеріальної пам'ятки, що не була б створена в ім'я Бога.

² Алюзія до подорожі Улісса з «Одіссеї» та його перебування в царстві чарівниці Цирцеї.

Храм Ісиди, о. Філе, Єгипет

А тепер поговоримо про книги. Ми говорили переважно про Рігведу – прекрасну книгу індійців. Можна згадати і Магабгарату і Бгагавад Гіту. Усі ці твори присвячені Богові. А сьогодні сноби, які мають себе за дуже сучасних людей, відкрили для себе Кама Сутру, якої індуїсти начиталися ще 1500 років тому, та й віддали її мусульманам. А сноби вважають її чи не найголовнішим твором минулого. Але якби вони почитали її на санскриті, в оригінальній версії, то натрапили б на оповіді про бога Каму, про те, як цей Бог створює Всесвіт і людей, як він, немов Купідон, метає свої стріли, лишаючи на тілі людей надчутливі точки, і це не так мало-релігійно, як то може видатися.

Згадаймо Іліаду та Одиссею – твори, в котрих, окрім оспівування героїв, багато згадок про Богів. Згадаймо Чілам-Балам в Америці... Згадаймо багато інших книг, згадаймо Біблію. Хіба Старий і Новий Заповіти Біблії не позначені релігійністю, не говорять нам про Бога від тисяч років? З вірою в Святе Письмо багато людей не тільки помирили, а й жили, що найголовніше і найважче. Адже померти – річ нехитра, любі мої. Померти дуже легко. Померти – це викинутися з вікна; померти – це натиснути гачок пістоля; померти – це просто різко викрутити кермо авта на гірській дорозі. Але жити, жити день-у-день, дбаючи про сповнення морального закону, жити день-у-день, дбаючи про сповнення закону любові, жити день-у-день, намагаючись творити – набагато складніше, ніж померти. Більше, ніж герої, Богові потрібні люди, які можуть жити щодня.

Та чи можна сказати, що Богові щось потрібно? На такі слова мої колеги філософи можуть заперечити: «Бог – це абсолют. Богові нічого не треба. Бог в усьому». Але я казав, що ми з вами трохи помірковано. Ми маємо якось його уявляти, якось відчувати, якось йому молитися. Назагал, люди повинні вміти молитись і вміти помирати, тобто окрім життєздатності, вони повинні вміти молитись і вміти помирати. Люди зводять разом руки не тільки для того, щоб утримати знаряддя праці чи їжу; люди зводять разом руки або ставлять їх у певний спосіб, що в Індії називається мудрами, в пошуку контакту з Божеством, контакту з незаним, контакту з тим, що ми називаємо Богом. Байдуже, як ми його іменуємо, значно важливіше – цілковита впевненість в існуванні Бога. Завважте, що за античних часів, коли люди мали обмаль засобів, вони звели Пума Пунку накреслили лінії Наски, вибудували піраміди Єгипту та Парфенон, написали Одиссею, Іліаду, Бгагавад Гіту, Біблію. Якщо тодішні люди, мавши

обмалю засобів, змогли це зробити, то що б могла зробити людина, яку ми в Акрополі називаємо людиною новою?

Через уся історію людства деяким чоловікам і жінкам притаманне відчуття Бога. Байдуже, яку релігію вони сповідують, принаймні мені байдуже; байдуже, в який спосіб вони його відчували, але вони відчували і втілили його в певну форму. Та й у нашій культурі, в нашій Іспанії, існує свята Тереза з Авіли, свята Роса, а то іноді видається, що релігія є справою тільки чоловіків. Ці жінки глибоко відчували Бога, присвятили йому свої пристрасні писання і ревно, якнайщиріше, від душі прилучають нас до Бога, як мати дає молоко немовляті. Тож ми, як новонароджені діти, відчуваємо побіля цих великих книг, побіля цих осель, як в нас зароджується нова снага, нова надія, нова жага життя, нове розуміння всього життя.

Отож, ми мусимо вірити в Бога, і не з якогось зовнішнього примусу, – бо, як сказали б ці праведні жінки: «якби пекла й не було, ти боявся б», – а тому, що це для нас природно, тому, що це відрізняє нас від тварин. Відмінність між людиною і твариною полягає не в тому, що тварина має хвоста, а в тому, що людина вірить в Бога, відчуває Бога, а тварина – ні. Тож кожна доктрина, кожна форма мислення і кожна форма життя, яка віддаляє нас від віри в Бога чи в безсмертя душі, перетворює нас на гуманоїдів, непотріб історії, отваринює нас і призводить до того, що ми дичавіємо, стаємо нечулими і байдужими, перетворюємося на тварин, які говорять тільки про їжу, сон і матеріальні вигоди.

Отож, нас так зматеріалізовано, що, як я вже казав, коли ми збираємося винайняти чи придбати нове помешкання, то найперше звертаємо увагу на ванну кімнату. Нас анітрохи не обходить, чи є в тому помешканні куточок для молитви. Тим часом наші предки завжди дбали про місце для молитви і спілкування з Богом. Ми ж бо, панове, думаємо тільки про зручну лазничку щоб бути з тим, що не має назви, тобто нам напхали голови непотребом, злом, гнилизною. Це збочення, це найстрашніша контамінація, що її спричинюють не нафтопродукти і не радіація, а самі люди, які заперечують Бога, люди, які мільйони років деградують, повертаючись до тваринного стану. Вони знову втрачають можливість, що її мав наш давній предок, людина, яка жила в такі прадавні часи, що їх не пригадували навіть стародавні греки й римляни, про яких не згадують навіть єгиптяни у своїх старовинних папірусах. Та примітивна людина клала камінь на камінь і складала шану Тому, що вона внутрішньо відчувала, Тому, що давало їй змогу розуміти природу, не тільки експлуатувати її, не тільки використовувати її біологічну життєдайність, а й розуміти і трансформувати її в музиці, в поезії, у філософії та в любові.

Якщо ми не визнаємо себе дітьми Божими, еманациями Бога, то про яке братерство мова? Де візьметься любов між людьми? Якщо ми не визнаємо себе дітьми одного й того самого Отця, одного походження, однієї долі, то як можна почуватись єдиними і згуртованими? Ми відчуваємось єдиними фізично, бо нам бракує стільців, щоб вигідніше всістися, але морально і духово ми єдиними не почуватимемося. Ми мусимо визнати себе дітьми Божими, мусимо відчувати, що в нас є дещо спільне, і спільне не минує, не те спільне, що у нас може бути з твариною, – скажімо, холод чи голод. Ми мусимо відчувати в собі те спільне, що не минає. У давній американській книзі Чілам Балам сказано, що нам потрібна любов не на три дні, владарі нам потрібні не на три дні, закони нам потрібні не на три дні, реальності нам потрібні не на три дні. Усе, що ми маємо, є ефемерним, тож усі ми відчуваємося пригніченими, обмеженими, і ходимо, мов ті звірі в одній клітці, по колу, тупцюємо на місці. Ми втратили розуміння того, що людина перед нами, людина поруч з нами і навіть людина, яка за певних обставин може бути нашим ворогом, насправді є нашим братом. Ми повинні щиро її любити, і не тільки зокола, не тільки показними вчинками. Головне – не показні вчинки, друзі мої, як сказано в книжечці «Маленький принц», головне – для наших очей невидиме. Іноді ми можемо чинити на позір жорстоко, а втім, почувати любов. Приміром, в часі операції хірург розтинає ланцетом живіт пацієнта. Якби на якусь мить хтось побачив тільки цей його порух, то вжахнувся б: «Душогуб!

Він його замордує... Який жах!» Але ж бо лікар робить це задля того, щоб врятувати життя, він робить це з любові. Тим часом хтось нас голубить, вицілює, а насправді хоче нас ошукати або обібрати. Таким чином, зовнішній вчинок є другорядним; головне – акт внутрішній, акт віри.

Ми повинні знову повернутися не тільки до індивідуальної віри, а й до віри колективної. Говорячи це, я не маю на увазі якусь певну релігію, я говорю про колективну віру, віру в Бога і в безсмертність душі. Слід усвідомити, що всі ми діти одного Отця; слід знову пізнати самих себе, подолати страх смерті, свої страхи, усвідомити, що ми безсмертні...

Роззирніться довкола, придивіться до природи! Бог наділив дрібну гусінь здатністю набувати забарвлення доквілля, щоб убезпечитися від ворогів. Бог засвітив очі риbam, що плавають на великих глибинах, і вони бачать у п'їтьмі на тисячі метрів перед собою. Птахам він дав легші, порожнисті кістки, щоб вони могли триматися в повітрі. Власне, всім творінням природи Бог дав необхідні властивості.

Донедавна вважали, що це наслідок «еволюції», зумовлений звичайною боротьбою різних тварин за виживання. Сьогодні комп'ютери – іноді вони діймають, але до чогось таки надаються – наочно продемонстрували, що, згідно з такою теорією, планета Земля була б у тисячу разів старша, ніж вона є насправді. Іншими словами, нашій планеті просто віку не стало б на те, щоб клітини та різні елементи поєдналися у спосіб, сприятливий для адаптації до різних умов і розвитку таких досконалих, вищих форм життя, які ми бачимо сьогодні.

Це свідчить про велику ласку, про велику любов, про існування великого Мисленника, який усе наперед обмислив, який дбає про те, щоб зернята, приліпившись до листочка, падали з дерева кружляючи – перший гелікоптер! – і відлітаючи далі від дерева-матері, бо, впавши до його кореневища, в темряву і сирість, вони згниють. Натомість вони дістаються осоння, де можуть прорости новим деревом.

Отже, Той, хто мислив, або Те, що мислило, або Те, що примислило весь цей складний процес для всіх істот, створив таїнство, аби сперматозоїди могли ворухити своїми хвостиками і переміщуватися, створив дивовижну рівновагу коріння і гілля дерев, подбав про те, як падати листю, подбав про все... А тепер скажіть мені, чи не так само дбає Він про нас? Чом би й ні? Він мав подбати про нас і на фізичному, і на духовому рівні. То чого боятися смерті? Чого боятися знегод? Хай то будуть знегоди чи смерть, невдача чи зневіра, – що значно гірше, – втрата любові чи просто психологічної рівноваги... Хіба не Він криється за всім тим? Може, це сходинки, що допомагають нам підійматися, рухатися еволюційним процесом, повертають нам снагу, повертають нам Богів, перетворюють нас на щось нове і могутнє? Чи не замислено все це Великим Розумом, який опікується нами, і, коли ми спотикаємось, якась невидима рука нас піднімає, як то сталося колись з таким собі Лазарем? Чи не підймає нас Щось, коли ми падаємо? Чи не існує і для нас щось подібне до того, що є для гусені і для листочка?

Без сумніву, те, що є для гусені і для листочка, є і для людей, для людських спільнот, для культур. Але для цього ми повинні знов усвідомити Бога, облишити всі ці матеріалістські архаїзми і прийти до істинної духовості. Звісно, я маю на увазі не зовнішню поставу. Хтось може молитися перед образом Христа і бути геть далеким від духового. Натомість, людина може сумлінно ковалювати для інших, працювати на фабриці, в офісі чи в університеті, і ця людина, в цей момент, може здійснювати величнійший містичний акт, ніж молільники, які просто мозолять собі коліна.

Ми повинні глибоко відчутти Бога, знову повернутися до цього давнього відчуття віри в Бога, коли люди визнавали себе вірними тієї чи тієї релігії, але всі вони вірили в Бога. Одні говорили про Христа, про Бога чи про Єгови інші – про Аллаха, але всі вони говорили про одне й те саме. А коли римляни в своїй величезній, багатомовній імперії, де люди були такі різні, віталися одне з одним, випростуючи вгору правицю і промовляючи: «Ave!», що означає «священний», то для них це була священна ідентифікація однієї людини з іншою в одній імперії. Серед людей це почуття священне. Зважаючи на недолугі кінофільми про Римську імперію

– не сучасні, а давніші, – варто нагадати, що все було не так. В Римській імперії була і наука, існувала велика релігійна свобода, це була арена великих подій. До речі, панове, Ісус Христос народився в Римській імперії. Іншими словами, не гоже зневажати минуле, його слід розуміти як корені теперішнього. А це теперішнє, своєю чергою, має бути міцним стовбуром для підтримки крони майбутнього.

Ми повинні мріяти про нову людину, яка знову з'явиться на вулицях наших міст, серед ланів широкополюх і відчує оте Ave, оту священну єдність.

Оце і є акрополітянська мрія. Це найбільша акрополітянська мрія. Жодна форма знання, розуміння і логічного судження ні до чого не придатні, якщо ми не віднайдемо Бога в нас самих і в природі. Справжній філософ не той, що знає напам'ять дефініції Канта, Плотіна, святого Томи Аквінського чи ще когось там. Ні! Справжній філософ – це не просто шанувальник Платона, Аристотеля чи Канта. Справжній філософ – це проста людина, людина, яка розуміє природу, яка, навіть позбавлена книжок, може й далі читати, а, позбавлена довколишньої природи, може й далі мріяти.

Тож ми повинні мріяти про те, щоб ця нова людина знову щиро повірила в Бога. Адже люди давно мріяли побувати на Місяці, і одного чудового дня таки побували! Тож мріймо всім своїм єством про цю нову людину, яка б відчула і повірила в Бога, діяла в ім'я Бога! Мріймо про цю нову людину, навіть незнайому, іншого кольору шкіри, іншої раси, інакше вбрану, іншої нації, яка знову вітатиметься якимсь словом, що стосується Бога, якимсь знаком, що вказуватиме на обрій! Це те, що я можу сказати вам про велику таїну.

Хай буде з вами Бог!

Розсуд і релігія

Делія Стейнберг Гусман: Ми вирішили децю урізноманітнити сьогоднішню бесіду професора Лівраги, і не тільки зачаровано його слухати, а й ставити йому запитання. Отож, пане професоре, як вам спало на думку запропонувати цього суботнього дня, коли за вікном ХХ сторіччя, бесіду про розсуд і релігію?

Хорхе Анхель Ліврага: Без сумніву, вода найпотрібніша в пустелі. Як на наш час, коли так мало розважливих людей, істинних вірян, варто з'ясувати, що таке розсуд і що таке релігія. Під час моєї останньої подорожі Францією, Швейцарією, Австрією та Німеччиною я впевнився, що багато людей хоче знати, що таке розумне, що таке містичне, що таке релігійне, що таке розсуд, до якої міри ці два поняття можуть узгоджуватись чи існувати нарізно. Це турбує кожного з нас тут, у центрі, немов на роздоріжжі. Ці два концепти ми чуємо шкірою, як дощ і сонце. Тож ми рухаємося вперед, бо мусимо розв'язати наші проблеми, збагнути сутність того дощу і того сонця.

Д.С.Г.: Дуже дякуємо. Але в такому разі, чом би нам не обговорити це питання? Хіба не логічно було б, аби ви, як філософ і мислитель, виклали нам своє бачення того, що є розсудом, а що – релігією? Я знаю, що нині існує багато дефініцій; знаю, що варто лиш відкрити словника, щоб дістати коротку довідку. Але нам хочеться почути саме вашу думку, ваше розуміння цих двох концептів.

Х.А.Л.: І справді, варто лиш відкрити якогось словника, і ви знайдете визначення розсуду та релігії, але я викладу своє бачення філософа.

Однією з найсуттєвіших властивостей душі є інтелект. Саме інтелект – про що свідчить сама етимологія слова – наділяє душу здатністю бачити, читати чи розуміти довколишній світ, середовище і навіть повернутися до самого себе, пізнавши Я в Я. Механізмом, що його застосовує цей інтелект, якщо він не позбавлений логіки і заснований на низці причин і наслідків, і є розсуд. З давніх-давен і дотепер розсудом послуговуються для пошуку істини.

А релігія – це містика, нове пов'язання, єднання людини з природою, з усім сушим. Релігія – це віра в Бога, відчування і переживання Бога. Але я говоритиму не про релігійну чи філософську форму; наша мова про розсуд і про релігію загалом, про релігію як елемент, що єднає людину з самою собою, з природою і Богом. Бог – це Щось безіменне чи неназване, що ми, проте, називаємо Богом. Він глибоко захований в усьому; він ховається за найзахованішим; він менший за найменше, більший за найбільше; він мовчазний споглядач усього, що ми робимо; він єдиний простягає руку зневіреним понад мостами смерті, він дає надію всім. Бог сміється разом з нами; Бог у кожній нашій сльозинці. Кожній людині, в кожен момент історії, властива якась форма релігії.

Д.С.Г.: Тож повернімося до відправної точки. Щойно ви сказали, що розсуд – це знаряддя інтелекту, а релігія є формою єднання, загального єднання. Хотілося б почути вашу думку, чи існує причинний зв'язок між цими двома елементами. Іншими словами, чи релігія постає з розсуду, чи, навпаки, розсуд постає з релігії, або ж в історії ці елементи циклічно повторюються?

Х.А.Л.: Питання непросте, тобто відповісти на нього не просто, адже розсуд і релігія властиві всім народам світу. Хочу уточнити, що розсуд, а відтак і філософія, виник не в Греції. Розсуд як пошук істини так само давній, як світ. І розсуд, і релігія існували одвіку. Перші,

але аж ніяк не примітивні, люди, розпочали творити релігію, коли поклали камінь на камінь у прагненні дістатися трохи вище, наблизитися до таїни зірок. Релігія – це фундаментальна ознака, що відрізняє людину від тварини. Не інтелект їх відрізняє, бо деякі тварини теж наділені розумом. Це і не доброта, адже нерідко деякі собаки добріші за багатьох знайомих нам людей. Людину від тварини кардинально відрізняє здатність молитися. Тварини стають навколішки, споживаючи їжу, тим часом людина стає на коліна не з біологічної, а з внутрішньої потреби, під великою священною і божественною вагою, що пригинає її до землі. Схиляючись перед хрестом, перед зорею, перед каменем, ця людина схиляється перед незнаним, перед Богом, прагнучи розчинитися в Ньому, у першопричині. Релігія – це те, що відрізняє людину від тварини, тож релігія і розсуд були одвіку.

Матеріалізм XIX сторіччя спричинився до протиставлення релігії та розсуду. Нас запевняли, що всі давні народи були народами дикими. Саме в ті часи з'явилися легенди та ілюстрації, на яких кілька добродіїв завиграшки волочать на лінві брилу завважки п'ятдесят чи шістдесят тонн для будівництва пірамід... За «дитинного» періоду розвитку археології виникає ідея, що релігійна форма суперечить науковій або розсудковій. Нині це вже не настільки очевидно, адже ми добре знаємо, які точні виміри, скажімо, Великої піраміди, знаємо, що кути можна було виміряти тільки теодолітами тощо. Ми знаємо, що давні люди розумілися в медицині та астрономії. Наприклад, вони знали кількість кілець Сатурну (що годі побачити голим оком); вони знали про існування між Меркурієм і Сонцем малої планети Ібіс, існування якої зараз припускають гіпотетично, виходячи з деяких астрономічних даних. Давні люди, що мали наукові знання, були водночас дуже побожними. Натомість сьогодні існує певний антагонізм між розсудом і вірою. Без сумніву, всі народи за всіх часів мали і розсуд, і віру.

Д.С.Г.: Ви кажете, що всі народи за всіх часів мали і розсуд, і релігію, іншими словами, вірили й відчували свого Бога. Втім, в історії були періоди, коли релігія брала гору над усім іншим, і періоди, коли домінував розсуд. І якби навіть нам усе подобалося в нашому світі, ми, звісно, здаємо собі справу, що не всі епохи однаково значущі, між ними існують певні відмінності. В деякі історичні моменти домінує релігія, в інші – розсуд. Як би ви визначили ці епохи? Як їх розпізнати? Які характеристики з погляду історії мають епохи, за яких більше релігії, ніж розсуду, і навпаки?

Х.А.Л.: В історії, певна річ, бували моменти, коли домінував розсуд, або, навпаки, релігія. Наприклад, за так званого грецького Середньовіччя, тобто давнього Егейського Середньовіччя, – коли після падіння Трої, Мікенського та Критського царств на всіх теренах Середземномор'я виникає різновид малого Середньовіччя, – панує справжній занепад. Боги зазнають антропоморфізації, набуваючи людських рис та звичок, стають хтивими, слабкими, саркастичними. На противагу давній релігійній магії виникає розсудкова магія, яку згодом назвуть філософією. Відтак з'являються філософські школи Греції, які поширюються з елліністичного світу в світ римський і вплив яких ми відчуваємо до сьогодні.

Гадаю, що визначити, коли домінує релігія, а коли – розсуд, не так складно. Оскільки людині властиве релігійне світосприйняття, я сказав би, що ті моменти, коли народи відзначаються більшою гуманністю, більше шанують красу, коли вони сильніші і плекають культ героя, Вітчизни, прапора, вівтарів, могил загиблих, усього найсвятішого, і є епохами релігії. За інших часів, коли народи зосереджуються на розмислі, коли процвітає література, коли людина прагне пізнати насамперед саму себе, домінує розсуд. Мистецтво стає зрозумілим, це вже не мистецтво заради мистецтва, не мистецтво як чуття прекрасного, тобто суто суб'єктивного враження, що діє на нашу надсвідомість, а мистецтво для «втаємничених» в інтелектуальному розумінні. Треба знати, що хотів сказати митець, що він хотів символізувати і передати іншим. В ці епохи виникають певні засади розсуду, до якого прагнуть усі, подібно до того, як раніше – до релігії.

Це часи полеміки, коли кожен висловлюється з будь-якого приводу, тямить він у тому, чи ні. Так само, в часи, коли домінує світогляд релігійний, кожен прагне відчувати Бога і молитися, потребує він це робити, чи ні.

Але дозволю собі згадати ще два аспекти, оскільки вважаю, що це не повна картина. На мою думку, в історії людства бувають не тільки моменти, коли домінує розсуд чи релігія. Я вважаю, що у людства бувають золоті віки, коли розсуд і релігія утворюють одноціле. Ці золоті віки залишили нам у спадок величні пам'ятки і мудрість. Це часи, коли люди керуються розсудом і співчуттям до ближнього. Згадаймо Платона. Він вдавався до силогізмів, а втім, був людиною спочутливою, людиною, що вірила в Бога, в Богів, у надприродні сили, в оракулів, в таїнства і в знамення. Все це у ньому поєднувалося.

Бувають і інші часи, позначені жадливою порожнецю, зневірою та недомислом. Люди знову стають безбожниками й невірами. Вони не вірять не тільки в Бога; не вірять вони і своєму чоловікові, своїй дружині, своєму другові, своїй подрузі, не вірять своїй матері, своєму синові, не вірять ні в що, геть ні в що. Це тривалі моменти спустошеності, часи беззмістовності життя та сумнівів.

В історії можна виділити чотири форми або чотири моменти. В одних домінує релігія за повної відсутності розсуду; в других – розсуд за повної зневіри; в третіх – релігія і розсуд утворюють, як вершини однієї гори, одноціле; в четвертих – ані віри, ані розсуду – справжня могила. Таким чином, маємо чотири альтернативи.

Д.С.Г.: Як би ви визначили сучасний момент?

Х.А.Л.: Подібне запитання мені ставили близько року тому в Парижі на прес-конференції для представників французької преси, переважно *Le Monde* і *Le Figaro*. Мова зайшла про розсуд, і в мене спитали, яку роль він відіграє в наш час. Я вже був вельми стомився після тривалої дискусії з газетярами, тож відповів на весь Париж: «Розсуд помер». Сьогодні тут, у Мадриді, я сказав би, що релігія теж померла.

Гадаю, ми відбігли і від релігії, і від розсуду. Потенційно ми їх маємо, в кожному серці існує молільник, і в кожній голові існує мислитель. Але ми практично безпорадні, мов ті діти, що заблукали в лісі. Сьогодні ми не маємо високих ідей, а якщо й маємо, то вони не втілюються. Сьогодні у нас немає мистецтва, немає музики, які б насправді відображали, хай і не високі ідеї, а бодай наші ефемерні прагнення. Нам багато чого бракує... Либонь тому ми звертаємося до філософії, і не з ностальгії, а з метою пошуку коренів, щоб знову їх посадити, повертаємо, хай і як декорацію, фігури давніх єгипетських і грецьких Богів, згадуємо давніх філософів... Це наш пошук глибинних витоків, це наш пошук поза досяжним, поза всім тим, що ми занечистили.

Позбавлені релігії та розсуду, ми багато що занечистили. Забруднили річки, де вмирає риба, забруднили землю, повітря. Ви знаєте, наскільки чистіше повітря за містом. В містах воно забруднене, нездорове. Ми забруднили наші ліси, засмітивши їх; люди обминають пляжі. До того ж, ми калічимо своїм вихованням наших дітей, які, з нашого дозволу, споглядають сцени жаху та насильства на екранах телевізорів та в інших медіа. Де ті діти, що читають сьогодні, – такі є, але їх обмаль, – «Заснула красуню»? Щось жахливе діється з нами. Заражені не тільки наші діти, а й старі, які бояться смерті. Замість того, щоб научати своїх онуків, що смерті не існує, вони самі нетямляться від страху... Ми всі до певної міри заражені. Ми вже не годні зрозуміло говорити про Бога. Сьогодні люди не соромляться пліткувати і пашекувати у себе вдома, але соромляться мати іспанського прапора перед своєю оселею. Люди соромляться самих себе. Одружений чоловік у колі своїх друзів поводить себе як парубок. Натомість, безвусий юнак випинає груди, мовляв: «Хіба я не мачо?» Іноземці прикидаються іспанцями, а іспанці «французяться», аби їх не мали за селяків. Ми живемо у неймовірному внутрішньому розладі.

Лише нещодавно ми збагнули, що необхідно оберігати своє довкілля, і мова не тільки про екологію довколишнього середовища, а й екологію духову, яка змусила б нас знову відчувати себе братами й сестрами і жити за принципом «любіть одне одного». Ми повинні бути не тінями-двійниками великих історичних постатей, а їхніми товаришами. Ми повинні знову відчувати на собі тисячолітні шоломи давніх лицарів – носіїв високих ідеалів. Ми повинні почути щебетання прекрасної дами, що скрасило б наше життя. Нам потрібні віра, прапор, друг, підтримка. Зрештою, нам потрібен новий світ, в якому розсуд і релігія не суперечили б одне одному, а взаємодоповнювалися; нам потрібен світ, в якому б чоловіки і жінки ходили без остраху вулицями; світ, в якому ми не боялися б ані тіні, ані світла; світ, в якому всі ми знову стали б дійсно людьми.

Д.С.Г.: Ви щойно сказали, що розсуд помер, і релігія померла. Та чи справжня це смерть? Радіти нам чи смутитися? Що на це скажете?

Х.А.Л.: У цьому світі немає нічого абсолютного, все позірне. Якось у Сократа спитали: «Звідки приходять мертві?» Він відповів: «Від живих». «А звідки приходять живі?» – спитали в нього. «Від мертвих». Іншими словами, все у світі – величезний цикл, або змія, що кусає себе за хвоста, як кажуть на Сході. Смерть, про яку я згадував, не є тотальною. Це смерть позірна, відносна, як і всі смерті, як і та смерть, яка щоночі торкається нас крилом, коли ми заплющуємо очі і засинаємо... Але завжди настає ранок. Якби я вірив, що смерть остаточна, я не звертався б до вас. Я звертаю до вас мову, позаяк мій корабель урухомлює надія. Позаяк я думаю, що багато хто з вас, що дотепер не знав нашу школу, цю форму мислення, прилучиться до нас, бо всі ви нам потрібні, аби працювати разом як одnodумці у новому світосприйнятті, у чистій формі, пов'язаній не з певним політичним чи релігійним світоглядом, а тільки із спільним пошуком. І хай кожен робить те, що йому до вподоби, але у нас має бути якесь місце, де ми могли б збиратися для неупередженого пошуку, де ми могли б шукати не з чужої волі, і щоб нас не питали, звідки ми прийшли, а питали, куди ми йдемо...

Д.С.Г.: Ваші акрополітянські учні дуже допитливі, тож іноді нам кортить спитати у своїх знайомих, що вони думають про Акрополь і про нас. Нам цікаво знати, за кого нас мають інші. Одні зауважують, що, оскільки ми належимо до філософської школи, то пов'язані з філософуванням, розсудом. Але дехто вважає інакше. Ви вже говорили про те, що серед декорацій з'являються давні Боги, і ми зазвичай багато говоримо про Бога. Відтак, нас вважають учасниками якогось подібного до релігійного руху – украй окультного, і все-таки релігійного. То скажіть нам свою правду: що в Акрополі від розсуду, а що від релігії?

Х.А.Л.: Я й не таке чув. Скажімо, що ми наці, комуністи, гомосексуалісти, приховані наркомани, масони тощо. Чого я тільки не чув! Причина цього у відсутності розсуду та відсутності релігії – відсутності релігії у формі гідності. Сьогодні будь-хто може безкарно говорити будь-що про кого завгодно. Колись за таке могли відтяти руку або й голову. Але не сьогодні. Нині варто назвати когось злодієм, і газети підхоплять безпідставне звинувачення. Потім, за відсутності будь-яких доказів, вони друкують спростовання дрібними літерами. Але тисячі людей вже читали першу публікацію, і обмовлена людина вже втратила роботу, від неї відвернулися друзі, її зневажає син. Бідолашний опинився на узбіччі життя, і навіть виправданий він лишається заплямованим. Ані Бога, ані моралі, ані честі...

Недолугість мислення призводить до того, що громадською думкою неабияк маніпулюють. Найчеснотливіші з вас вжахнулися б, якби знали, яка то маніпуляція. Скажімо, в деяких країнах Європи (не будемо їх називати) інформаційний простір поділений між двома конкурентними медіа-корпораціями, яким підпорядковані всі газети. Вони узгоджують між собою,

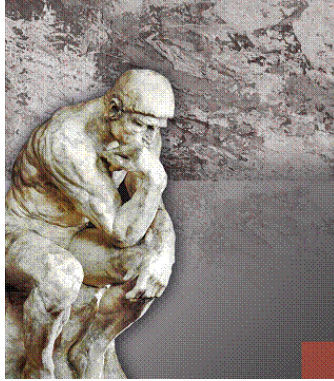
яку новину ставити на першу шпальту, яку – на непарну чи на останню сторінку, яку мало хто читає. Усе під контролем. До того ж, люди втратили здатність думати через те, що їх про все інформують. Коли дитина хоче дізнатися, чи справді Земля кругла, їй не треба сушити над тим голову. Досить того, що так каже вчитель. Але який доказ того, що Земля кругла? Якщо, приміром, хтось вважає Землю живою істотою, а не звичайним багатогранником, що на часі її екваторіальний діаметр щораз зменшується, а полюсний діаметр – збільшується тощо, то ми не можемо пояснити це дитині. Люди, які маніпулюють громадською думкою, мають усіх нас за дітей. І ставлять нам тавра, позначки, немов худобі. Таким чином, можна бути або лівим, або правим – вибору нема... Якщо хтось намагається обстоювати аполітичну позицію, йому затикають рота, називають большевиком, нацистом чи яким іншим узвичаєним словом. Якщо хтось не надто часто буває в церкві, його називають атеїстом. Якщо хтось носить хрестика або індуську вервицю чи щось подібне, то це мають за звичайну прикрасу, бо їм гадки не мають, що та річ може мати якесь значення. Іншими словами, ми звикли все класифікувати, а то й, як кажуть новітні французькі філософи, шпетити, бо це нам не до вподоби. Нам до смаку газетні сенсації про злочини, крадіжки, насильство, криваві сутички... Але про чеснотливих і шляхетних людей і не згадують. Тобто громадська думка – це суцільна маніпуляція.

Нас, хто в цей історичний момент репрезентує Новий Акрополь, – і кого складно втиснути в певні рамки, бо ми надто переймаємося минулим та майбутнім, і майже не належимо до теперішнього, – ліві радикали вважають правими радикалами, моралісти – лібералами, ліберали – лицемірами і т. ін. Власне, кожен навіщує нам ярлика, якого собі хоче. Але, поза філософською складовою, – даруйте, любі друзі, – чи не однаково нам, що про нас кажуть? Важливо, хто ми насправді, що нам підказує власне сумління. Важливо, що ми були, ми є і ми будемо, і хай собі думають, як собі хочуть. Нам до того байдуже.

Слід зрозуміти, що чоловікові чи жінці, якщо вони справді чесні, чуйні і відважні, байдуже, що про них думають люди. їм важить власне сумління, голос Бога в своєму серці і вітер історії, що порушає всіх нас до нашого призначення.

Лекція, прочитана 27 жовтня 1979 року в осередку Нового Акрополя, Гран Вга 22, Мадрид, Іспанія.

Про людину

Людина, її міфи і символи

У цій лекції йтиметься про людину та її символи, іншими словами, про те, чому людина упродовж своєї історії обрала певні символи і способи вираження.

Насамперед маємо визначити, що таке людина, не з погляду філософії, а з погляду її вікодавності на Землі. Як ми добре знаємо, в різному часі існували різні погляди. У західному світі ще кілька сторіч тому домінувало біблійне уявлення, що людина є відносно новою креатурою, яка живе на Землі кілька тисяч років. Нині ми, звісно, вважаємо таку думку хибною або символічною. Можливо, правду було приховано в часи написання *Старого Заповіту* за символічними фразами.

Немає жодних сумнівів, що людина живе на Землі мільйони років. Сьогодні ми це знаємо напевне. Про це свідчить наука, її найсучасніші дані. Окрім того, на прадавність людини вказують еволюційні зміни.

Нині важко погодитися з примітивними уявленнями часів Дарвіна, коли вважалося, що людина походить від якогось виду антропоїдів чи протоантропоїдів. Тоді було витворено простеньку схему, яка начебто всіх задовольняла і полягала в тому, що від *Antropopithecus non erectus* походить *Antropopithecus erectus*, від якого, зрештою, походить *Homo sapiens*. Згідно з тими популярними теоріями минулого сторіччя, – від яких, на жаль, досі не відмовились у сучасній освіті, – людина походить від різновиду мавп і звелася на ноги, аби дотягтися до плодів на деревах, а позаяк вона була найслабшою серед тварин, то почала розвивати мислення.

Але на те нема жодних доказів. До того ж, це надто хитромудра гіпотеза. Подумаймо, чому й інші істоти не зробили того самого. Крім того, не виявлено жодних останків людини – чи то *Sinanthropus pekinensis*, чи якоїсь іншої – на підтвердження того, що людина коли-небудь ходила не на двох ногах.

Класифікація історичних періодів часів Комте для нас неприйнятна. Ми вже не можемо говорити, що спершу людина створила цивілізацію, засновану на магії, потім – на релігії, потім – на філософії, і, зрештою цивілізацію, що ґрунтується на наукових засадах. Сьогодні нам відомо, що ця проста висхідна лінія лінійної еволюції суперечить усім археологічним та етнографічним знахідкам.

Значно реалістичнішою є теорія історичних циклів, хай то останні теорії Тойнбі чи давніші теорії стоїків. Іншими словами, ми маємо усвідомити, що людина не прямувала до цивілізації в лінійний спосіб, часто-густо вона збочувала на своєму шляху, повертала назад і тупцювала на місці, збираючись на силі, а багато людських спільнот і багато цивілізацій взагалі зникло.

Сьогодні в деяких краях, де колись існували великі цивілізації, лишилися самі пустелі. Власне, не вам, перуанцям, про це говорити. У вашій країні, під пісками Наски та Іки, збереглися рештки високорозвиненої культури, що відзначалася високим рівнем знань, вишуканим гончарним мистецтвом та іконографією, що свідчить про еволюцію розмислу. Я побував у тій пустелі. Але що я там побачив? Пустку та якусь хижу. А де ж бо зрошувані землі та квітучі сади? Де ті биті шляхи, якими несли на марах небіжчиків до місць поховань на берегах чи на священних островах?

Звісно, часові цикли, геологічні й кліматичні зміни неабияк вплинули на еволюцію людини. В інших краях світу відбувалося точнісінько те саме. Натомість, у колись незалюднених краях тепер височать мегаполіси. На місці теперішнього Нью-Йорку археологи не знайшли практично нічого, а втім, це одне з найбільших міст світу.

Зазвичай людина оселяється на місцях давніших поселень, особливо коли прагне зробити чогось вартного. Відтак, ми не можемо твердити, що перші люди з'явилися в однім краї, а потім перебралися деінде, бо на це немає доказів. Власне, нам нічого не відомо про поход-

ження людини. Теорій існує багато, але я, як філософ, не хочу їх зараз торкатися, бо вони надто суперечливі. Скажемо так: теорій багато, і кожна з них має слухність, адже, як казав Сократ: «Я знаю тільки те, що нічого не знаю». У пошуках істини візьмімо собі за принцип: знати те, що ми знаємо, і знати, чого ми не знаємо, інакше, замість того, щоб вибудовувати теорії та міркування на реальних фактах, ми будемо змушені пристосовувати реальність до теорії.

Багато хто з нас від того вже втомився, бо ми стали очевидцями нещодавніх невдач. Згадайте-но відомий череп з Пілтдауна, який у часи останньої світової війни зберігався в броньованій камері Британського музею, позаяк існувало побоювання бомбардування. Цей череп вважався втраченою ланкою, рештками істоти, яка існувала в період між примітивними мавпоподібними та першою людиною.

Що ж сталося із славнозвісним черепом з Пілтдауна? Коли його перевірили вуглецем-14 та радіофтором, виявилось, що то була звичайнісінька витівка студентів. Вони припасували до щелепи мавпи череп африканця і поклали поруч кілька наконечників стріл з неоліту, обробивши їх перед тим кислотою, аби зістарити, тож було схоже, що вони належать до найдавнішого, примітивного етапу роботи з еолітичними каменями – «каменями аврори». Про цей череп, що невідь-де дівся, давно забули, як забули багато псевдознахідок, які після детальнішого вивчення виявились підробками. Отож, хочу зазначити, що ми не знаємо і не можемо жодним чином стверджувати, яке походження людини, як вона виникла і коли вона виникла.

Під поглядом новочасних знань не можемо ми стверджувати, і коли виникла цивілізація. Щодо цього в минулому сторіччі теж було зроблено хибні висновки. У книжках з історії цивілізацію визначали так: «Цивілізація – це культура, явлена в цегляних спорудах». Справжня дурниця! В такому разі місто з цементу та сучасних матеріалів не є ознакою цивілізації. Слід мати ширший, гнучкіший підхід і розуміти, що одна річ – технічний прогрес, і зовсім інша – прогрес культурний.

Існували народи, які досягли високого рівня культурного розвитку, хоча й не мали таких технологій, як ми тепер, але в інших аспектах самовираження далеко нас випередили. Звісно, якщо взяти до уваги всіляку машинерію й техніку, наша цивілізація сягнула значно далі, ніж давньогрецька. Проте, під поглядом чистої філософії, абстрактних понять, мистецтва, естетики й етики, очевидно також, що стародавні греки зробили куди більший поступ.

Ми здебільшого тільки переймаємо, переінакшуємо, опрацьовуємо елементи, які нам залишили стародавні греки, і досі захоплюємося їхніми витворами. Втім, створити щось подібне неспроможні. Іншими словами, ми можемо копіювати, але не можемо створити новий архітектурний орден, такий, як доричний, іонічний чи коринфський, ми здатні хіба що реставрувати їх. Новочасне мистецтво кінця XIX-го – початку XX сторіч якраз і свідчить про неспроможність людини XX сторіччя створити нову, цілком відмінну від вже відомих, естетичну форму.

Отож, за відправну точку ми беремо, сказати б, не відання про походження людини, не відання про витоки культури та про різні краї, де «зародилася» культура, де постала культура. Немає сумніву, що на наші історичні писання досі впливає концепція історії під оглядом культур Середземномор'я. Дотепер ми надто мало знаємо, скажімо, про культури Китаю.

У краї, який ми сьогодні називаємо Китаєм, буйно розквітали різні цивілізації, які тисячі років тому вже знали метали, мали писемні пам'ятки, унормували мови, розробили символіку.

У нашій Америці теж доводиться раз-у-раз змінювати існуючу хронологію. Я бував у Чавіні, де новознайдені керамічні вироби, призначені для жертвоприношень, повністю змінили хронологію Чавіна, яку довелося змістити більш як на тисячу років назад. Те саме відбувається в Мексиці та в інших краях. Тобто немає жодних сумнівів у тому, що походження людини сягає сивої давнини і що з прадавніх часів вона використовувала виражальні засоби та символи.

То що таке символ? Це слово, що походить з давньогрецької мови, прийшло до нас через латину і в довільному перекладі означає – мусимо це сказати, щоб надалі уникати непорозуміння, – «я несучу»; тобто символ – це така собі місткість, вмістище. Символ може являти собою певний естетичний елемент, але має і певний зміст. Річ у тім, що в багатьох випадках зміст символів безповоротно втрачено, і нам лишилася сама їхня форма.

Відвідуючи перуанські музеї і роздивляючись на старожитності, що належать до прадавніх цивілізацій, ми не знаємо напевне, що перед нами. Скажімо, деякі керамічні фігурки мають назви «Бог-кажан», «Бог-тюлень», «Бог-шакал», але ми сумніваємося, чи це Боги, чи уособлення сил Природи, чи звичайні зображення тварин. Існує велика ймовірність того, що ми хибно тлумачимо зміст цих символів, – попри ретельні дослідження, особливо берегових культур, – адже, втративши тяглість культури, ми втратили і змогу тлумачити символи.

Це й не дивно. Якщо я напишу на дошці H_2O , то кожен, хто вивчав хімію, скаже: «Вчитель написав формулу води». Але якби ніхто не знав хімії, якби раптом ми перестали розуміти хімічні символи, якби через тисячу років котрийсь археолог знайшов наш підручник з хімії, то чи міг би він зрозуміти, що значать ті формули, навіть добре знавши нашу мову? Що б він вичитав у тому підручнику? Він побачив би якісь магічні слова, щось на кшталт примітивних виразів, і, ймовірно, виклав би цілу теорію з релігійним, економічним чи сексуальним тлумаченням цих символів.

Не дивно, що іноді те саме відбувається, коли історики натрапляють на стародавні символи, зміст яких незрозумілий через брак спадковості культури, і ми й гадки не маємо, що вони означають.

Зустрічаємося ми і з феноменом людської культури, який суперечить теорії лінійної еволюції, тож не завжди і не обов'язково більш розвинені культури є найближчими в часі; частіше більш розвинені культури – це культури давніші, які більш розвинені з технічного і мистецького погляду. Скажімо, тут, у Перу, що ви вважаєте досконалішим: глек культури Мочіка чи глек інків? Певне, глек культури Мочіка, хоча це індіанське плем'я жило раніше за інків.

Що краще: керамічні вироби з Чавіна, зразки котрих зберігаються в музеї Святого Марка, – яскраві, напрочуд гарні, випалені в печах за температури понад тисячу градусів, оздоблені абстрактними символами, які зачаровують і відзначаються вишуканістю візерунків, – чи подібна кераміка культурного шару Чурахон, що датується трьома, чотирма чи п'ятьма тисячоліттями пізніш? Остання навіть не до порівняння.

Класичним прикладом може слугувати Єгипет. Там ми побачимо величну символічну культуру часів перших династій, походження якої нам невідоме, позаяк теорії про походження цих символів та культур від протокультур Сахари не витримують критики. Культури неоліту й мезоліту, і навіть палеоліту на теренах сучасного Єгипту були значно менше розвинені, ніж культури палеоліту в Європі, скажімо в Іспанії та Франції.

Нараз за царювання Менеса в Єгипті постає велика цивілізація. За часів перших династій побудовано великі піраміди; за часів перших династій обробляли найтвердіші камені, такі, як діорит і сланці; за часів перших династій створено складну і багатющу, під релігійним, метафізичним та онтологічним поглядом, міфологію, яку згодом назвуть *Книгою Пірамід*, *Книгою Мертвих*.

З плином часу і згідно з еволюційними законами, як ми їх розуміємо, Єгипет мав би сягнути вищого рівня розвитку. Але що ми бачимо? Справжній занепад! Навіть за часів Рамесидів, коли Єгипет намагається повернути колишню велич, це стає лише подобою відродження, наслідуванням давніх форм, компіляцією давніх знань, відродженням, подібним до нашого Відродження або до неокласичної епохи за першого приходу до влади Наполеона Бонапарте, коли не було створено чогось справді нового.

Отож, з плином часу Єгипет не еволюціонує і не вивищується, а помалу-малу занепадає, втрачає навіть свої славнозвісні ієрогліфи, – можливо, найпрекрасніші і найдовершеніші з

відомих нам, – а відтак виникає так зване демотичне письмо – письмо простолюду, що згодом теж зникає, залишивши знаки і графеми, які пізніше перебрало арабське письмо. Одне слово, замість піднесення культури стався занепад.

Провівши паралелі з іншими народами, ми побачимо, що символи і графеми, скажімо, ведичної мови або санскриту значно складніші, значно багатші, значно довершеніші, ніж давньогрецькі. Давньогрецька мова, своєю чергою, багатша і довершеніша, ніж латина. Латина, своєю чергою, багатша і довершеніша, ніж іспанська, англійська, німецька чи будь-яка інша сучасна мова. Отож, це не еволюція, а, радше, антиеволюція.

Наведу один приклад, щоб мене краще зрозуміли. Коли я хочу сказати кастильською мовою, що я щось люблю, то маю сказати цілу фразу. Наприклад, я кажу: «Я люблю Батьківщину», або «Я люблю маму», або «Я люблю те і те». Завжди – «я люблю», і завжди – «любов». Жодної різниці. Щоб сказати: «Я люблю Бога» і «Я люблю свого собаку», ми вдаємося до того самого слова: «любов». Таким чином, іспанська мова в цьому сенсі досить бідна, хоча й належить до однієї з найрозвиненіших сучасних мов, бо має тільки одне слово на позначення низки зовсім різних і цілком відмінних емоційністю почуттів. Натомість, у санскриті існує близько сотні різних слів на позначення різних видів і форм любові на кожному рівні і в кожному окремому випадку. Про любов до Бога не говорять тими самими словами, що й про любов до коштовностей, до брата чи до нареченої; кожного разу вживаються різні слова, що збагачує і ускладнює мову.

Скажімо, графеми і символи китайської мови настільки довершені, що навіть сьогодні японець може читати китайською, хоча й не може нею говорити, тобто китайські ієрогліфи набули справді досконалої універсальності та дивовижної розмаїтості.

Безперечно, символіка властива всім народам. Ніколи ще не було такого народу, що мав свою культуру і певний рівень цивілізації, який би не послуговувався у той чи той спосіб символами. Зазвичай цю роль виконують графеми або різнокольорові фігурки.

А тепер повернімося ненадовго в Перу. Ми знаємо, що кіпукамайки – майстри кіпу, або вузликового письма – використовували не тільки вузли та шнури, а й різні кольори, кожен з котрих мав своє значення для того, хто вмів їх читати. Так само в єгипетських ієрогліфах або у вузликових культурах північного Китаю кольори мають різне значення, тобто колись існувала ціла наука кольорів як виражальних засобів.

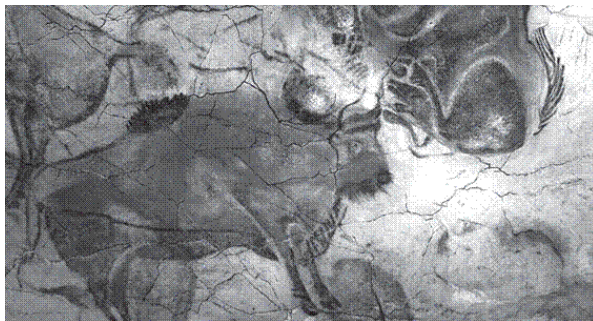
Те саме і зі звуками, які люди використовували з прадавніх часів, а то й одвіку, для вираження різних понять. Зчаста те, що ми маємо за магичні й химерні заклинання, насправді є залишками давніх культур, давніх мов, які ми перестали розуміти. Саме так сталося з єгипетською мовою, певні слова з котрої деякі латиністи Середньовіччя відтворювали, не розуміючи їхнього значення. Але це аж ніяк не заперечує той факт, що в усіх давніх культурах існували слова, які стосувалися магії, метафізики та чарів. Це лиш означає, що деякі слова втрачають своє первісне значення і набувають значення нового. Отже, символами люди послуговувалися з прадавніх часів.

То які символи є найпримітивнішими чи первісними? З'ясуймо ще одну річ. «Примітивний» не означає «первісний». Особисто я не дуже певний того, що дикуни, – як ми їх називаємо, – це справді первісні люди, які перебувають у процесі еволюції. Дослідження доводять, усупереч поширеним уявленням, що ці примітивні люди, або дикуни, перебувають у стані не еволюції, а, навпаки, – інволюції. Скажімо, розкопки в Полінезії та Австралії свідчать, що ці люди, які нині практично не носять одягу, які заледве знають вогонь, які, забачивши в небі літака, лякаються і починають поклонятися його зображенню на землі, зберігають, тим не менш, спогади про свої давні культури, коли вони мали великі човни і навіть знали, що Земля кругла і знаходиться у Всесвіті.

Отож, дослідники полінезійських субкультур, спілкуючись з цими людьми, котрі майже втратили здатність логічного мислення і висловлювали тільки ті міркування, які стосуються

загальних потреб та статевих взаємин, запитували в них: «Що таке зорі?» Аборигени брали в руки глину, ліпили з неї кульки і відказували: «Зорі такі, як оце». А на запитання, де ми живемо, вони знову показували на глиняну кульку. Неймовірно знання, як на людей, котрі заледве знають вогонь! На Заході лише в XVI сторіччі упевнилися в тому, що Земля кругла. До того часу, а подекуди аж до XVII сторіччя, в тому сумнівалися; сумнівались і в тому, що Земля не єдина у Всесвіті і що зорі – це подібні до Землі рухомі тіла.

Подібні твердження вартували життя Джордано Бруно, якого спалили на вогнищі на площі Кампо ді Фіорі в Римі. Добре відомо, що Галілей мусив зректися своїх переконань. Тож ми чудуємося з цих людей, які видаються нам примітивними і які мали б перебувати на першому етапі своєї еволюції. Але схоже на те, що йдеться не про перший етап, а, радше, про стан занепаду. Іншими словами, не слід робити поквапні узагальнення, що народи, які ми називаємо примітивними, і справді примітивні. Так само не варто стверджувати, що вивчення теперішніх примітивних народів дає уявлення про перші примітивні народи, про які, схоже, ми анічогісінько не знаємо.

Малюнки в печері Альтаміра

Кілька місяців тому я побував у печерах Альтаміри в Астурії, де, як ви знаєте, збереглося понад 150 чи не найдавніших у світі наскельних малюнків, яким навіть найбільш скептично налаштовані дослідники дають принаймні 14000 років, а дехто – від 20000 до 25000 років. Фігури, що вкривають стелю печери, виконані з дивовижною майстерністю. Тодішні люди використовували не тільки природну структуру каменю, на якому невеличкими рисками зображували фігурки тварин прадавніх, доісторичних епох, як, скажімо, давнього європейського ведмедя, європейського бізона, що був значно більший за відомого нам американського, а й володіли мистецтвом кольору та форми.

Коли в період між 1900-м та 1925-26 роками там проводилися дослідження, перервані Першою світовою війною, увагу вчених привернув той факт, що лапи багатьох цих тварин зображені у вельми невластивій для бігу поставі, тобто ці зображення відрізнялися від звичних зображень давньогрецького чи римського коня. Малюнки були якісь химерні. Проте згодом фільмування коней і бізонів під час руху засвідчили, що правильними є зображення саме з Альтаміри, а стародавні греки, зображуючи коня в галопі, радше ідеалізували рух тварин з естетичних міркувань, що було неприродно, але граціозно.

Скажімо, римляни використовували у своїх повозках, а потім у колісницях, щось на кшталт вуздечки, накинутої таким чином, щоб кінь повсякчас мав випростану шию. Це добре видно у прегарних фігурках на метопах Парфенону або в коні Селени, де ми бачимо стрункість та енергійність, що, власне, є ідеалізацією символіко-релігійного зразка, а не реалістичністю.

Проте, людина з печер Альтаміри, хай там хто вона була, добачила, як насправді рухаються тварини. Як їй це вдалося? Хтозна. Кінокамер тоді не існувало, а живе око нездатне так досконало фіксувати рухи тварини під час бігу. Може, у них був значно гостріший, ніж у нас, зір? Може, вони успадкували набутки ще давніших культур? Чи справді люди періоду

Четвертого Зледеніння Четвертинної ери були примітивними? Чи це нащадки давніх цивілізацій, які зберегли прадавні традиції? Цікаве запитання, але відповіді на нього у нас немає. Ми не можемо знати цього напевне, хоча нам випало побачити і оцінити цю дивовижну красу.

Деякі символи поширені в усьому світі, тож годі визначити, до якої культури вони належать. Такі символи, як коло, точка, трикутник, квадрат, рівнобічний хрест, свастика, полісвастика, Сонце, Місяць, п'яти-, шести- чи восьмикутна зірка, зустрічаються в найрізноманітніших культурах.

Вивчення символів дозволяє нам почасти розуміти їхній зміст, а іноді тлумачити досить довільно. Візьмімо перший-ліпший символ: символ змії. Він зустрічається в усіх культурах – у вигляді вавилонського дракона, біблійного змія-спокусника чи Кетцалькоатля у культурах центральної Мексики. Зустрічається він і в культурі Чавін, і в культурах Тіахуанако в руках велетнів, і в Індії у вигляді Наги – священної змії, символу владарів Нага або Волхвів, і в давньому Єгипті у вигляді Ореуса на чолі фараона як символ сили і влади. У Єгипті зустрічається змія Агатодаймон з ногами – символ внутрішньої людини; зустрічається вона і в кадуцеї Меркурія або Гермеса у вигляді клубка змій. Вам вона теж знайома, оскільки в місцевому Археологічному музеї зберігається плита з Чавін, стела Раймонді, у верхній частині котрої зображено щось подібне до змій.

Змія зустрічається скрізь і повсюди. Цей символ можна зустріти в Китаї, в Японії, в усіх давніх народів. Ми могли б зауважити: «Але всі народи знали змій, тож і зображували їх». Даруйте, панове! Всі народи знали мух, то чому вони не зображували і їх або яку іншу істоту? Немає сумніву, що для давніх народів зображення змії мало особливе значення; до того ж, воно завжди пов'язане з релігією.

На малюнках та рельєфах Давнього і Середнього Царства в Єгипті змія зустрічається і у вигляді гнучкого бумеранга – різновиду знаряддя для полювання на птахів. Але тут змія має приховане, релігійне значення, адже ви не побачите її в руках простих мисливців, а тільки жерців або владарів, які полюють не в цьому світі, а в Аменті – Світі Небесному.

Безперечно, все це вельми цікаво. Знати символіку давніх народів необхідно ще й для того, щоб розуміти символіку сучасну. Ми теж використовуємо символи, теж послуговуємося різноманітними виражальними засобами: живописними, мовними, змішаними. Звісно, уподобання нашого сьогодення годі назвати містичними чи релігійними, тож символ накришки від пляшки з-під кока-коли нам звичніший, ніж, скажімо, якийсь релігійний символ. Але, в будь-якому разі, символи були і будуть, адже це своєрідні вмістища, в яких людина щось дає, щось пропонує, і пропонує це Божеству, пропонує це іншим людям або зберігає у своєму серці.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.